

Morten M. Meidell-Pritzler

Kandidatnr: 126006

UNIVERSITETET I OSLO

Det teologiske fakultet.

Teol4901 - Fordypningsoppgave i teologi.

Våren 2020

- *«Thee Saagneprester, som ere nu saaledis forskickede tiill thendt aandelig tienniste»* -

**«En undersøkelse av utviklingen av et luthersk presteembete i Norge etter innføringen
av reformasjonen»**

Veileder:

Professor dr. theol Hallgeir Elstad

Innholdsfortegnelse.

«Thee Saagneprester, som ere nu saaledis forskickede tiill thendt aandelig tienniste»

Sitat på forsiden er hentet fra boken « Kirkeordinansen 1537/39» på side 79 til Marin Schwarts Lusten. Sitatet er fra Kirkeordinansen av 1537.

1.0 Innledningskapittel.

1.1 Innledning av oppgaven.	4-5
1.2 Problemstilling.	5
1.3 Kildebruk.	5
1.4 Metode.	6
1.5 Oppgavens struktur og disposisjon.	7

2.0 Hovedtrekkene ved innføringen av reformasjonen.

2.1 Innføringen av reformasjonen i Danmark-Norge.	8-10
2.2 Tilblivelse av Kirkeordinansen.	10-13

3.0 Superintendentene og deres rolle i Kirkeordinansen

3.1 Kongens rolle i forhold til superintendentene	14-16
3.2 «Superintendenter, som skulle holde denne Reformats y Kircken wed mact, skulle være een wdi huer Stict». «Andre kristelige biskoper» - Innsettelsen av superintendentene	16-19
3.3 Superintendentenes rolle i Kirkeordinansen og reformasjonen	20-29

4.0 Utviklingen av det lutherske presteembete

4.1 De første fasene i utviklingen av presteembete i Norge.	29-33
4.2 «Med lempe och føye» Hva skjedde med de katolske prestene etter innføringen av reformasjonen i Norge?	34-36
4.3 Hvilke konsekvenser fikk reformasjonen for det nye presteembete?	37-38
4.4 Hvordan var overgangsfasen i den første tiden av reformasjonen	38-40
4.5 Hvordan ble de nye lutherske prestene rekruttert?	40-43
4.6 Utdannelsen av de nye lutherske prestene	43-48
4.7 Bestemmelsene i Kirkeordinansen av 1537/1539 om hvilke
bøker prestene skulle eie	48-51
4.8 De lutherske presteidealene i Norge den første tiden.	51-54
4.9 Endringer i kirkelige handlinger etter reformasjonen for prestene	55-59

5.0 Prestens lønn og økonomi etter innføringen av reformasjonen

5.1 En undersøkelse om prestens lønn endret seg etter reformasjonen	69-60
5.2 Prestens økonomiske interesser og rettigheter	61-62
5.3 Striden om tienden, og hva striden handlet om	62-64
5.4 Var presten fritatt for å betale skatt og andre offentlige utgifter?	64-65
5.5 Prestens andre inntekter og utgifter	65-67

6.0 Konklusjon

Litteraturliste

1.0 Innledningskapittel.

1.1 Innledning av oppgaven:

Fordypningsoppgaven skal undersøke hvilke konsekvenser Kirkeordinansen av 1537/1539 og innføringen av reformasjonen i Norge fikk for utviklingen av presteembete i Norge.

Innføringen av Kirkeordinansen og reformasjonen er starten på utviklingen av det nye lutherske presteembete. Jeg syntes at dette er et spennende og interessant tema, og ønsker og finne mer ut av hvordan egentlig presteembete utviklet seg i tiden etter innføringen av Kirkeordinansen og reformasjonen i Norge.

Innføringen av reformasjonen i Norge var blitt innført på kongens initiativ og uten støtte fra allmuen om endring i religionen¹. I Norge var man ikke forberedt på innføringen av reformasjonen og den nye læren. Når det blir en endring i religionsutøvelsen er det mange spørsmål som blir gjeldende. Hva skjedde med da katolske prestene som var i Norge ved innføringen, hvordan skal prestene læres opp i den nye læren, hvordan reagerte folket på bygda i Norge, hvem var ansvarlig for gjennomføringen av reformasjonen, hva skjedde med de katolske biskopene?²

I undersøkelsen om hvordan presteembete utviklet seg har Kirkeordinansen en helt avgjørende betydning. Kirkeordinansen blir den nye loven kirken måtte følge.

Kirkeordinansen skulle ikke bare erstatte alle samlinger av tidligere kirkelige rettsregler i Danmark³, men også i også her til lands.

Kirkeordinansen var et praktisk-teologisk verk, og fungerte som en håndbok for kirkens virksomhet. Blant annet ga den retningslinjer for hvordan gudstjenestene skulle utføres og om prestens øvrige oppgaver. Kirkeordinansen var også et juridisk skrift som var skrevet for prestene i riket (det Dansk-Norske rike). Skriftet skulle være til hjelp for hvordan prestene skulle møte allmuen. Kirkeordinansen presise ordlyd gjør at den bærer preg av å være et juridisk dokument. Dokumentet har blant annet bestemmelser om at det skulle bli ført tilsyn med kirker, og at det skulle gjennomføres generalvisitat. I forhold til tidligere kirkelig lovgivning inneholder Kirkeordinansen et minimum av bestemmelser, men det går inn på det

¹ Rasmussen, «Reformasjonen i Norden», 131

² Rasmussen, «Reformasjonen i Norden», 130-131

³ Rasmussen, «Reformasjonen i Norden», 113

mest avgjørende forholdene. Her ble det formulert viktige bestemmelser som var nødvendig for å få gjennomført reformasjonen.⁴

1.2 Problemstilling:

En undersøkelse av utviklingen av et luthersk presteembete i Norge etter innføringen av reformasjonen. Oppgaven skal også undersøke overgangen fra et katolsk presteembete til lutherske presteembete.

1.3 Kildebruk.

I denne oppgaven har jeg brukt en del ulike kilder, både primærkilde og sekundærkilder. Jeg har brukt forskjellige typer kilder og går ikke i dybden over denne oversikten her. Som primærkilde har jeg brukt Kirkeordinansen av 1537 og 1539, og har da brukt litteratur fra Terje Ellingsen og Martin Schwarz Lausten. Som primærkilde har jeg også brukt Norsk Rigs-Registranter bind I og II. Dette er en samling av brev og lovbestemmelser fra den danske kongen. Dette er en trykt samling av brev og forordninger som er gitt av kongen av Danmark gjennom Dansk kanselli. Samlingen er trykket i flere bind.

Viktigste litteraturen i oppgaven har vært Martin Schwarz Lausten og boken Kirkeordinansen 1537/39, og jeg har brukt siste utgaven som kom ut i 2019. Boken til Lausten er en viktig bidragsyter da den gir viktig informasjon om hvordan Kirkeordinansen ble til, og innføringen av reformasjonen. Terje Ellingsen har også skrevet en viktig bok om Kirkeordinansen av 1537. Denne boken blir brukt som et supplement til boken til Lausten. Jeg syntes det er viktig å kunne trekke inn flere kilder, og kunne se hvordan de forholder seg til den nyere forskningstendensen. Lausten bruker et språk som ligger nærmere problemstillingen enn hva Ellingsen gjør. Derfor bruker jeg også Lausten som referanse når det finnes flere henvisninger til flere bøker.

Det er tidkrevende og det tar tid å orientere seg om de ulike sekundærkildene, men jeg har vært opptatt av å bruke viktige bidragsytere i forskningshistorien om reformasjonen i Norge. Viktige bidragsytere i forskningen er blant annet Seierstad, Imsen, Rasmussen, Ellingsen, Amundsen.

Jeg har valgt å bruke en kombinasjon av sekundærlitteratur som både er litt eldre og nyere tid. Dette har jeg gjort for å se om det har vært en endring og utvikling i synet på reformasjonen.

⁴ Rasmussen, «Reformasjonen i Norden», 113

Dette har gjort at jeg har fått en god oversikt over litteraturen. Jeg har også vært bevist på tidsperspektivet på forskningshistorien på det materialet som jeg bruket som sekundærlitteratur. Her er det viktig at det også blir brukt forskning fra nyere tid.

I bruken av sekundærlitteratur har jeg også vært bevist på at denne skal få støtte fra primærkilden. Ved bruken av de ulike sekundærkildene har jeg fokusert på forskningen som er de siste ti årene. Dette innebærer at historien ikke bare blir tolket ensidig på reformasjonen i konteksten av Luther. Her trekker jeg også inn andre påvirkningsfaktorer som har betydning for den videre utviklingen, og den forandringen som skjedde i samfunnet som følge av reformasjonen.

1.4 Metode – historisk metode.

I denne oppgaven har jeg brukt historisk metode i undersøkelsen av problemstillingen. Det innebærer at jeg bruker primærkildene for å finne svar på oppgavens problemstillinger. Bruken av primærkildene innebærer at jeg redegjør for hvilke konsekvenser innføringen av Kirkeordinansen av 1537/1539 og reformasjonen i Norge fikk for utviklingen av det lutherske presteembete med utgangspunkt i primærkildene med støtte fra primærkildene.

For deretter å lage en oversikt over mine funn. Denne analysen over utviklingen av presteembete vil komme frem i oppgaven. I denne analysen er det også viktig å trekke inn superintendentene og deres bidrag i gjennomføringen av reformasjonen.

Jeg bruker primærkildene for å skaffe meg kunnskap og informasjon om reformasjonen, og som primærkilder gir Kirkeordinansen av 1537/1539 og Rigs Registrantene meg opplysninger om hva som skjedde. Kildene bruker jeg også som bakgrunn for å kunne gi en historisk fremstilling. Kildene blir brukt som en levning fra tiden da primærkildene kan være med på å rekonstruere hva som skjedde i tiden etter innføringen av reformasjonen. Her bruker jeg informasjonen for å få kunnskap om den situasjonen den oppstod i. Jeg tolker denne informasjonen med hjelp av sekundærlitteraturen.

1.5 Oppgavens struktur og disposisjon.

I første kapittel starter oppgaven med en innledning om hva som er oppgavens tema, og her sier jeg noen om Kirkeordinansen av 1537/1539. Innledningen vil også belyse hva slags type tekst kirkeordinansen er. I innledningskapittelet blir de ulike temaene som oppgaven skal undersøke nevnt her. Kirkeordinansen er reformasjons kirkelov og blir derfor et viktig dokument ved den videre utviklingen av presteembete.

Andre kapittel av oppgaven vil det her gis en nærmere utdypning om de ulike aspektene av kirkeordinansen og utarbeidelsen av Kirkeordinansen av 1537/1539. Kong Christian III var påvirket av både Luther og Bugenhagen. De hadde sentrale roller under dannelsen av Kirkeordinansen.

I oppgavens tredje kapittel vil superintendentene oppgaver i Kirkeordinansen og deres roller bli undersøkt. Superintendentene hadde en viktig funksjon ved gjennomføringen av reformasjonen og det er derfor helt nødvendig at de får en plass i oppgaven.

I oppgavens fjerde kapittel blir oppgavens hovedkapittel hvor det vil bli sett nærmere på utviklingen av presteembete. I dette kapittelet vil det bli undersøkt en del temaer som har interesse i forbindelse med innføringen av reformasjonen. Dette er temaer som blir berørt av reformasjonen. I Kirkeordinansen av 1537/1539 blir prestelønnen videreført slik den var under den katolske kirke.

Ved innføringen av reformasjonen ble det endringer på hvordan samfunnet oppfattet prestene, og hvordan prestene så på seg selv. Oppgaven skal også se på de andre kirkelige handlingene som presten skulle gjøre.

Oppgavens femte kapittel vil det bli sett på prestenes økonomiske stilling. Her vil det bli undersøkt om prestenes lønn ble endret, og om de ble belastet med andre utgifter etter reformasjonen.

Sjette kapittel inneholder en konklusjon.

2.0 Hovedtrekkene ved innføringen av reformasjonen.

2.1 Innføringen av reformasjonen i Danmark-Norge

Christian III ble Danmark nye konge, og foranledningen til valget var den såkalte «Grevefeiden». Grevefeiden er navnet på borgerkrigen som varte fra 1534-1536 i Danmark, og borgerkrigen handlet om tronfølgen etter Fredriks 1s død. Det var altså Christian III som gikk seirende ut av denne konflikten.

Når det gjelder selv gjennomføringen av reformasjonen i Norge har det blitt hevdet at den ble gjennomført over tre ulike faser. (De ulike fasene vil oppgaven komme inn på i kapittel fire).

Høsten 1536 ble det vedtatt i København å innføre reformasjonen Danmark-Norge. Det ble også besluttet at Norge ikke lenger skulle være et kongerike, men et «ledemot av Danmarks rike». Med denne beslutning ble Norge redusert til en provins av Danmark, uten et eget Riksråd, og Norge fikk ikke lenger noen særretter for nordmenn til stillinger i den offentlige administrasjonen.⁵ Biskopene mistet også sin stilling som riksstand⁶.

Dette var en beslutning som ble fattet av den danske kongen og hans råd. Norge hadde ingen påvirkning på innføringen og konsolideringen av reformasjonen, og det var ingen som ønsket en så omfattende endring⁷. På grunn av denne situasjonen var Norge i mindre grad delaktig enn i mange andre land knyttet til egen nasjonal markering. Derimot kan en se på reformasjonen og konsolideringen av den som et politisk virkemiddel i en ny dansk enhetspolitikk som ble rettet mot Norge. Reformasjonen som ble innført i Norge ble påtvunget nordmennene og har blitt beskrevet som et maktovergrep fra Danmark.⁸ Den nye tiden hvor Danmark bestemte begynte i 1537. Reformasjonen i Norge ble innført ved Kirkeordinansen 1537/1539. Danske embetsmenn fikk nå også ansvar for den kirkelige styringen i landet. Det ble utarbeidet en dansk kirkeordinans som også skulle gjelde for Norge. I all hovedsak ble det brukt danske forfattere til det meste av teologiske litteraturen og fromhetslitteraturen som ble brukt i landet etter reformasjonen. Johan Bugenhagen kom til Danmark for å hjelpe til med utformingen av Kirkeordinansen.⁹

⁵ Rasmussen, «Utkast til en egen norsk kirkeordinans», 58

⁶ Ellingsen, *Kirkeordinansen av 1537*, 22

⁷ Amundsen, «Reformasjonen og ritualene», 139

⁸ Imsen, *Da reformasjonen kom til Norge*, 9

⁹ Rian, «Den paradoksale reformasjonen»

Vedtaket som Riksrådet fattet 2 september 1537 var grunnlaget for Christian III arbeid med å skaffe Danmark-Norge en luthersk-evangelisk kirkeordning. Dette arbeid resulterte i Kirkeordinansen av 1537¹⁰.

I begynnelsen fikk Kirkeordinansen ingen eller små følger for religionens utøvelse i det lokale kirkelivet, men det var dette dokumentet Kirkeordinansen av 1537 som ble gjeldende kirkelov og som tredde i kraft som Dansk og Norsk lov. Kirkeordinansen ble markeringen for det formelle bruddet med den katolske kirke¹¹.

Synet på Guds ord ble bærende i den nye kirkeloven. Reformasjonens oppgave var å gi rom for det rene Guds ords fremgang, og hver søndag skulle presten be for denne sak.

Kirkeordinansen ble en evangelisk kirkelov. Kongen ville ikke rive ned religionen men bygge den opp¹². Helt i begynnelsen av reformasjonen ønsket ikke kongen å gjøre de store endringene i kirken. Det skulle gå varsomt til verks, og alle de katolske prestene skulle få sitte i deres embeter og gjennomføre ceremoner inntil videre. Reformasjonen tok lenger tid å gjennomføre en hva kongen hadde regnet med¹³. Realiseringen og gjennomføringen av reformasjonen ble i praksis et langvarig prosjekt. Det skulle bli ved deres gamle skikker inntil videre¹⁴

I Norge hadde det ikke vært noen stor vekkelses rørsle slik at det var ingen som kunne påta seg dette ansvaret, så det måtte læres opp nye lutherske prester som kunne forkynne Guds ord. Det som også særmerker reformasjonstiden er at presten måtte gi voksne og gamle mennesker katekismeopplæring for å kunne nå dem med evangeliet.¹⁵

Det kan være usikkerhet når reformasjonen formelt kom til Norge. Den latinske kirkeordinansen som kong Christian offentliggjorde 2 september 1537, og samme dag som de første lutherske superintendentene ble ordinert, ble ikke Kirkeordinansen av 1537 innført i Norge. Selv om Kirkeordinansen bærer navnet «*Ordinatio Ecclesiastica Regnorum Daniae et Norwegiae Slewicensis Holsatia et cet*»¹⁶

¹⁰ Imsen, *Da reformasjonen kom til Norge*, 28

¹¹ Seierstad, *Fedrearv og kristenkall*, 165

¹² Seierstad, *Fedrearv og kristenkall*, 157

¹³ Seierstad, *Fedrearv og kristenkall*, 162

¹⁴ Gervin, *Det store bruddet*, 83

¹⁵ Ellingsen, *Da kirken valgte kurs*, 248

¹⁶ Imsen, *Da reformasjonen kom til Norge*, 53

Det var den dansk oversatte Kirkeordinansen av 1539 som skulle tjene som norsk kirkeordinans frem til 1607. Det var da Norge fikk sin egen Kirkeordinans. Kirkeordinansen av 1539 ble ikke trykket før i 1542, og fikk navnet Den rette Ordinans. Kirkeordinansen ble lovfestet på en alminnelig herredag i Norge kort tid etter. Kirkeordinansen av 1539 var nå formelt lovlige i Norge, og nyordningen kan nå innføres. Det kan være rimelig å anta at dette også formelt var starten på innføringen av reformasjonen i Norge.¹⁷

Hvordan ble så Kirkeordinansen til? Dette skal vi se på i neste punkt.

2.2 Tilblivelsen av Kirkeordinansen.

Etter at reformasjonen ble innført i Danmark-Norge ble den første lutherske kirkeordinansen utgitt, og den ble opprinnelig skrevet på latin i 1537.

Christian III sender et utkast til den nye kirkeordinansen til Wittenberg. Kongen sender samtidig et brev til kurfyrsten i Sachsen. I brevet kommer kongen med en anmodning om å sende Johann Bugenhagen til Danmark. Christian III ønsker hjelp i utarbeidelsen med av kirkeordinansen som skulle være gjeldende for Danmark-Norge. Kurfyrsten etterkommer denne forespørselen og sender Bugenhagen til København. Bugenhagen blir i Danmark i to år, og får en stor innflytelse på utformingen av den danske kirken. Bugenhagen fikk også en uformell lederstilling i Den danske kirken. Bugenhagen var i utgangspunktet i Danmark kun for å hjelpe til med utformingen av kirkeordinansen.

I 1542 ble Christian III's kirkeordinans trykket under tittelen «Den rette ordinans». Det var Danmarks reformerte kirkerettslige grunnlov¹⁸. Her stod instruksene som prestene skulle følge i sitt embete som prest, og den var skrevet av kongen selv. Hva var forordningens funksjon, og fikk de konsekvens for prestenes utøvelse av sitt embete?

I fortalen til Kirkeordinansen av 1537 skiller Christian III mellom «Kongens Ordinans» og «Den guddommelige Ordinans». Skillet mellom disse to er at den guddommelige ordinans er innstiftet av Gud. Den kongelige ordinans stammer fra Guds nåde. Denne nåden bli formidlet av profeter, apostlene og sokneprester. Det er en menneskelig ordinans, og den skal tjene Guds ordinans. Det er gjennom her at kongen legitimerer sin rett som kirkens lovgiver¹⁹

¹⁷ Imsen, *Da reformasjonen kom til Norge*, 56

¹⁸ Ellingsen, *Kirkeordinansen av 1537*, 38

¹⁹ Lausten, *Kirkeordinansen 1537/39*, 29

Den latinske utgaven av Kirkeordinansen ble skrevet i 1537, og i 1539 foreligger det en bearbejdet dansk oversettelse av Kirkeordinansen som fikk navnet «Den rette Ordinansen», *Ordinatio Ecclesiastica*. Utgaven ble ikke trykket før i 1542, og som senere blir den offisielle utgaven²⁰. Det er gjort generelle bearbejdelser samt endringer i de artikler som vedrører geistlighetens underhold²¹.

Denne kirkeordinansen forblir kirkens lov før den blir avløst i tre ledd i siste halvdel av 1600-tallet. Først av Danske Lov av 1683, dernest av Kirkeritualet av 1685 og så av Alterbogen 1688²².

Viktige kjennetegn ved disse kirkeordninger er bindeleddet mellom et teologisk-reformatorisk grunnlag og praktisk-kirkerettslige konsekvenser. Her kan vi helt klart se at kirkeretten har et helt klart og tydelig utgangspunkt i teologien. Utgangspunktet for teologien er ikke ut ifra en legalistisk eller biblistisk orientert teologi, som gir en begrunnelse for hvert enkelt punkt i den kirkelige ordning ved teologiske henvisninger. Derimot er det teologiske utgangspunktet uti fra den lutherske rettferdiggjørelseslæren og dens betoning av den kristne frihet som konsekvens av den kristne rettferdighet, i pakt med Luthers tanker i trakten om den kristne frihet fra 1520. For Bugenhagen var det viktig å unngå en mistolkning av de ytre kirkelige ordninger som lov. Det var kun evangelieforkynnelsen av de sakraments utdeling som var nødvendig og uforanderlig del av kirkeordningen («Guds orden/ordinans»). Resten (den kristne orden, eller «kongens ordinans», som det står i innledningen til KO 1537) måtte ordnes i forhold til de lokale forhold og organiseres fleksibelt ut fra den kristne frihet.²³

Kan vi si at Christians III innledning til Kirkeordinansen av 1537 var et typisk trekk for første generasjons lutherske kirketenkning? Fra 1540-tallet av blir konfesjonaliseringstendensen at det skal legges ytterligere vekt på teologiske læreelementer på kirkeordningens område. Dette innebar at kirkeregimentets teologiske grunnlag ble utfoldet mer enn det var i etableringsfasen. De teologiske elementene får da en ny betydning sett i forhold til den bugenhagenske kirkeordningstypen. Dette gjaldt ikke bare det tradisjonelle katekismestoff, men et differensiert teologisk lærestoff kan nå tas inn som en del av kirkeordningen. Det var viktig med en avgrensning utad, men også i forhold til å få en enda skarpere og klarere

²⁰ Lausten, *Kirkeordinansen 1537/39*, 32-34

²¹ Lausten, *Kirkeordinansen 1537/39*, 35

²² Lausten, *Kirkeordinansen 1537/39*, 35

²³ Rasmussen, «Utkast til en egen norsk kirkeordinans», 59

markering av hva som var grunnlaget for læren. Det bygges ut til et strammere felles regelverk. Sanksjonene knyttes mer en tidligere til brudd på reglene.²⁴

Etter Kirkeordinansens bestemmelser ble prestens viktigste oppgave å forkynne Guds ord²⁵. I perioden mellom 1550 og ca. 1570 er alle det gamle katolske presteskaper borte, og de gamle prestene ble avløst med evangeliske opplærte prester. I denne perioden ble det gjort svært få forsøk på evangelisering av folket. En viktig grunn til dette var fordi forutsetningene ikke var til stede²⁶. Kirkeordinansen gjorde ingen endringer ved den kirkelig inndeling og det lavere kirkelige embetsverket heller ikke ved prestebordsgodset og prestelønnen²⁷.

«Ceremonien» i Kirkeordinansen sier lite om hovedgudstjenestens form og innhold. Ønsket var å bryte så lite som mulig med tradisjonene. Reformasjonen handlet mer om å fjerne det misbruket som den katolske kirken og paven hadde utført.²⁸ Endringene handlet om å endre premisene for forholdet mellom menneske og Gud, og en forenkling med didaktisk preg. Prekener kom på en ny måte i sentrum, og mens halvparten skulle brukes til å utlegge dagens evangelietekst, måtte presten innprente barnelærdommen i den andre halvdel.

Superintendentene i Norge laget et utkast til en ny kirkeordinans i 1604. Årsaken til dette var at de mente at den danske kirkeordinansen av 1537/39 ikke var tilpasset norske forhold. Christian III hadde gitt løfte om å bedre forholdene og at dette problemet skulle bli tatt opp til særskilt behandling. Det skjedde ikke noe før i 1604, og det var da Christian IV som gav de norske superintendentene i oppdrag å utarbeide forslag til ny kirkeordinans for Norge. Dette oppdraget utførte superintendentene i løpet av våren 1604 og under ledelse av Anders Bentssøn Dall (Christiania). Allerede i mai 1604 ble det lagt frem et utkast med omfattende forslag til forandringer og tilføyelser sammenlignet til Kirkeordinansen av 1537²⁹. Oppgaven vil ikke undersøke utarbeidelsen av denne Kirkeordinansen.

Et viktig hovedfokus som Kirkeordinansen av 1537/39 hadde, var at de helt elementære teologiske grunnprinsippene skulle komme i fokus for den kirkelige praksis.

I løpet av 1600-tallet skjer det endringer og kirkeordningene skyves over i eneveldets

²⁴ Rasmussen, «Utkast til egen norsk kirkeordinans», 61

²⁵ Wisløff, *Norsk kirkehistorie Bind I*, 424

²⁶ Seierstad, *Fedrearv og kristenkall*, 180

²⁷ Sandvik, *Prestegård og prestelønn*, 104

²⁸ Amundsen, «Reformasjonen og ritualene», 148

²⁹ Rasmussen, «Utkast til en egen norsk kirkeordinans», 59

kirkestyre, og grunnprinsippene for kirkeordningsarbeidet har forskjøvet seg. Den allmenne tendensen til konfesjonaliseringen av kristendommen setter seg også gjennom her.

Det tiltagende samarbeidet mellom den kirkelige øvrighet og den tidlig absolutistiske statsledelse som vi kan finne sist på 1500-tallet og først på 1600-tallet er en nødvendig forutsetning for den strukturendring av kirkeordningene som nå finner sted.

Som en konsekvens av den stadig nærmere forbindelsen avtok betydningen av et skille mellom «Guds orden» og «kirkens orden». I reformasjonens etableringsfase ble det også lagt vekt på Luthers toregimentslære. Avstanden mellom lutherske og reformerte ble mindre viktig. Tendensen i de lutherske områdene går i en retning av en orden, med ulike aspekter, men allikevel en enhetlig teologisk og politisk legitimering.

Kirkeordinansen 1537 fremhever først de tre hoveddelene; evangelieforkynnelsen, sakramentsforvaltningen og barnelærdommen. Både kirkeordinansen fra 1537 og 1604 går etter denne innledende markeringen over til å omtale evangelieforkynnelsen eller prekenen nærmere. Kirkeordinansen 1537 slår helt generelt fast at den evangeliske lære skal være «ren» og gir en henvisning til rettferdiggjørelseslærens sentrale stilling. Kirkeordinansen setter også en liste på femten punkter som en preken bør konsentrere seg om. Listen må sees som homiletisk veiledning for å få frem den teologiske konsentrasjonen i prekenen.³⁰

I de tidlige bugenhagenske kirkeordninger var det ikke vanlig med edsavleggelse for presteskabet. I Kirkeordinansen 1537 finnes det derimot edsformular for superintendentene og prestene. Selve eden som prestene skulle avlegge var preget av læregrunnlaget, og skulle markeres i forhold til vranglære.³¹ Presteskapets ed ble preget av samme profil som utkastet for øvrig i forhold til lærens betoning. Prestestanden forpliktes generelt på Kirkeordinansen.

Vi har nå sett på tilblivelsen av Kirkeordinansen av 1537/1539 og oppgaven skal nå undersøke kongens rolle ovenfor superintendentene. Superintendentene fikk en viktig funksjon i Kirkeordinansen, og videre skal oppgaven se på innsettelsen av superintendentene og deres rolle i Kirkeordinansen og reformasjonen.

³⁰ Rasmussen, «Utkast til egen norsk kirkeordinans», 63

³¹ Ellingsen, *Kirkeordinansen av 1537*, 82

3.0 Superintendentene og deres rolle i Kirkeordinansen

3.1 Kongens rolle i forhold til superintendentene

Kirkeordinansen gav kongen en kirkelig lovgivning som ble forankret hos kongen, og nå utgikk bestemmelsene fra kongen. Kongen fikk i henhold til bestemmelsene i Kirkeordningen all makt. Kongen ble den øverste leder for kirken.³²

Etter at de katolske biskopene hadde blitt avsatt, ble det satt inn nye biskoper. Arrestasjonene og avsettelsen av biskopene førte til at den katolske kirkeorganisasjonen i realiteten hadde opphørt i Danmark³³. Kongen ville bygge opp den forfalle kirken igjen, og kongen påtok seg ansvaret for religionsutøvelsen i Danmark. Christian III satte i gang arbeidet med utformingen av Kirkeordinansen³⁴ og Kirkeordinansen ble vedtatt 2 september 1537 av Riksrådet i København³⁵.

I en erklæring som ble utstedt av riksrådet 12 august 1536 begrunner kong Christian for avsettelsen av de katolske biskopene:

«effther htii Christann Haffuen nu aluroligen offueruget och besindett att Danmarckis Riige icke kand udi fred rolighedtt endrettighedt och goed polici regeres vdeen thet sker egiennem en offuerligheddt och et verdtzeligt Regementte Huor fore forscreffne Hogbornne Første vor Keriste naadige herre Haffuer veritt fororsagett til at gjøre och skicke andre ordinantzen och skickelsen Her vdj Riiget, end Her tiill verit Haffuer Och besønnerligenn vdj saamaade att Hans Koninglig Maiestatt icke will att Danmarcks Riigis Regementte skal epher theden dag Henge Hoss nogen Hoss Erchebispen eller andre bisper Men Danmarcks rigis Regementhe skall were och bliffue Hoss Koninglig Maiestatt och Hans naades Konglig Maiestatis eftherkommer Koninger vdj Danmark ock Hoss the verdtzelige Danmarcks Riigis Raadtt och hoss theris effterkommer»³⁶

I erklæringen ble det brukt argumenter som samlet seg rundt to mål, og dette var mål som kongen ønsket å nå; ro, orden, samfunnsfred og fornuftig styring. For å kunne nå dette målet måtte det være en øvrighet, og det var selvsagt at denne øvrigheten skulle være kongen. Med

³² Rasmussen, «En grunnfortelling om i Tyskland», 35-36

³³ Imsen, *Superintendentene*, 1

³⁴ Lausten, *Kirkeordinansen 1537/39*, 8, 12

³⁵ Ellingsen, *Kirkeordinansen av 1537*, 15

³⁶ Imsen, *Superintendentene*, 5-6. Sitatet er hentet fra: Riksarkivets Samlinger I nr. 10 og 11.

dette som begrunnelse skulle det heller ikke være geistlige leder – episkopatet – som skulle ha noen samfunnsmyndighet i tillegg til kongen³⁷.

Rådsherrene og bymenn sa seg enig i kongens argumentasjon og de hadde derfor ingen annen mulighet til å slutte seg til kongens egentlige vedtak om avsettelsen av biskopene:

*«at vij aldriig efther thedne dag wille tiilhjelpe eller udi nogen maade practicere entig hemelig eller abenbare, entig vij sielff eller vedt nogen ander entig inden lands eller vdenn ehuaadt maade theft neffnis kandtt att nogen biscop entig the som nu leffne eller nogre andre bisper skulle komme til noget verdtseligt eller geistlight regementte eller til nogen biscopdom eller rentte vdj Danmarcks Riige, for end saa sker at ther bliffuer sambtygt och hollett et almyndeligt generale och Christligt Consilium vdj Christendom»*³⁸

Biskopene ble altså i argumentasjonen pekt ut som sydebukkene for den feilslåtte «grevefeiden» i 1536³⁹. Det gjaldt selve biskopembete, for ifølge den argumentasjonen som kongen brukte måtte det gjøres endringer i selve biskopembete.

Kongen hadde behov for nye biskoper som kunne overta etter de katolske biskopene. De nye biskopene ble nå kalt superintender, og superintendentene ble kongens fullmektige. Superintendentene fikk mindre makt enn sine katolske forgjengere, og de ble direkte underlagt kontroll av kongen. Kongen utnevnte superintendentene, de fikk instruksjoner av kongen, og det ble også forventet at superintendentene lojalt forsvarte det nye kirkeregimet. Superintendentene fikk også i oppgave å være den som skulle gjennomføre reformasjonen og sørge for at Kirkeordinansens mange bestemmelser ble etterfulgt. For å sikre at den nye kirkelæren ble etterfulgt ble det en viktig oppgave for superintendentene å gjennomføre visitaser. Formålet med visitasene var blant annet at fromhet og ritualene ikke opponerte mot det nye regimet.⁴⁰

³⁷ Imsen, *Superintendentene*, 6. Sitatet er hentet fra: Riksarkivets Samlinger I nr. 10 og 11.

³⁸ Imsen, *Superintendentene*, 6. Sitatet er hentet fra: Riksarkivets Samlinger I nr. 10 og 11.

³⁹ Imsen, *Da reformasjonen kom til Norge*, 13

⁴⁰ Amundsen, «Reformasjonen og ritualene», 142

De katolske biskopene skulle bli erstattet av nye lutherske superintendenter. Et viktig spørsmål bli da; hvordan skulle superintendentene innsettes i sine stillinger? Oppgaven skal nå se på hvordan de ble innsatt og om de skulle følge den apostoliske suksesjon slik som de katolske biskopene hadde gjort.

3.2 «Superintendenter, som skulle holde denne Reformats y Kircken wed mact, skulle være een wdi huer Stict»⁴¹ - «Andre kristelige biskoper». Innsettelsen av superintendentene

Etter at kong Christian III avsatte biskopene i 1536 bestemt Riksdagen at det skulle tilsettes andre kristelige biskoper⁴².

I recessen av 30 oktober 1536 står det følgende:

«Dog skulle andre christlig Bisper oc Superaattner, som thett menige Folk kunde lære, underuise, oc predicke thett hellige Euangelium oc Guds Ordett fore, oc thend hellige christelige Tro, tilskikeckes»⁴³.

- «andre kristelige biskoper og superintender som kan lære, undervise og preke det hellige evangelium og Guds ord for det menige folk». ⁴⁴

Ellingsen har et viktig poeng når han trekker frem nødvendigheten å avsette de katolske biskopene⁴⁵. Ved å avsette biskopene kunne kongen gjøre de endringer med religionen som han ønsket. Kongen ble nå ansvarlig for kirken, og kunne selv peke ut de som skulle få posisjoner i kirken. Riksdagen stadfestes kongens radikale inngrep ovenfor biskopene. Det ble umiddelbart ikke tilsatt noen superintendenter med det første.

Reformasjonen hadde ikke som mål å danne en ny kirke, men og rydde opp og forkynne Ordet på et kristelig grunnlag. Det var et behov for en kirkelig reformasjon⁴⁶. Reformasjonen handlet om å endre forholdet mellom mennesket og Gud i den forstand hvordan Den Guddommelige nåden ble formidlet til mennesket⁴⁷. For å kunne være i stand til å utføre dette arbeidet var det behov for en Kirkeordinans som skulle bli en ny kirkelov og ny kirkeordning. I Kirkeordinansen ble rollen som superintendenten skulle ha nærmere beskrevet.

⁴¹ Lausten, *Kirkeordinansen 1537/39*, 245

⁴² Amundsen, «Reformasjonen og ritualene», 143

⁴³ Imsen, *Superintendenter*, 11 (Sitat hentet fra Imsen)

⁴⁴ Aarflot, *Kirke og stat*, 64

⁴⁵ Ellingsen, *Kirkeordinansen av 1537, Reformasjonens kirkelov*, 11

⁴⁶ Imsen, *Superintendentene*, 9

⁴⁷ Amundsen, «Reformasjonen og ritualene», 149

Luther mente at fyrstene kan opptre med den samme rett som er lagt til menighetene og kan med denne begrunnelse tre inn i det geistlige regiments oppgave. Læren om det alminnelige prestedømme ligger her som en teologisk begrunnelse for kongens rolle. Hvilken praktisk konsekvens kan vi tolke ut ifra læren om det alminnelige prestedømme. Betyr dette at fyrstene eller kongen skal gå inn å styre kirken?

Fyrstene skal ikke gå inn å overta kirkestyret i kraft av deres myndighet, men de får en myndighet som er prinsipielt lik den menigheten har for å sikre troslivets utviklingsmuligheter⁴⁸. Luther fremhever i sine tekster fyrstenes rolle⁴⁹. Etter kirkens fall i Danmark-Norge tar kongens på seg ansvaret for at religionen blir praktisert i samsvar med Luthers lære, som innebærer en forkynnelse av gudsordet. Fyrstene har en nødvendig rolle i samfunnet og som er innsatt av Gud for å opprettholde ro og orden i samfunnet, og holde det onde i samfunnet under kontroll.

Oppfatningen til Luther om toregimentslæren ble nå redusert, og begge regimentene ble plassert hos kongen og udelt samfunnsrett ble lagt hos kongen.^{50,51}. Rent økonomisk kunne fyrstene tjene på dette ved at kirkens eiendommer tilfalt kongen etter reformasjonen.

I slutten av oktober 1536 innkalte kongen til en stenderriksdag i København, og dette møtet gav en viss pekepinn om hvordan de kirkelige forholdene skulle bli i Danmark-Norge. Etter at biskopene var blitt avsatt måtte noen andre overta deres embeter. Det ble fra luthersk hold anbefalt at det ble utnevnt superintendenter. For å unngå det belastede bispetitlene ble det bestemt at de nye lederne skulle hete superintendenter⁵².

Kongen innsatte superintendenter og deres lønn skulle betales av det beslaglagte bispegods.⁵³ Deres lønn var en del mindre enn hva de katolske biskopene hadde mottatt⁵⁴. I forhold til den jobben de nå skulle gjøre var lønnen kanskje i det minste laget. Superintendentene fikk også embetsbolig som en del av deres lønn samt korn, smør og kjøtt⁵⁵.

Reformasjonen hadde helt klart en forankring i en samlet folkelig protestbevegelse som hadde sine røtter i Tyskland, som også spredte seg til Danmark⁵⁶. Det ble en motstand mot paven og

⁴⁸ Aarflot, *Kirke og stat*, 24

⁴⁹ Rian, «Den paradoksale reformasjonen»

⁵⁰ Rasmussen, *Luthers reformasjon. Hovedtekster 1517-1519*, 90-93

⁵¹ Imsen, *Da reformasjonen kom til Norge*, 32

⁵² Imsen, *Superintendentene*, 1, 7-9

⁵³ Aarflot, *Kirke og stat*, 64

⁵⁴ Imsen, *Superintendentene*, 29-30

⁵⁵ Imsen, *Superintendentene*, 32

⁵⁶ Gilje og Rasmussen, *Tankeliv i den lutherske stat*, 35,36

for kirkens skattetrykk, og det ble rettet et kritisk blikk mot kirkens mange overflødige bruk av ritualer. Dette var en side av den folkelige protesten, den andre siden var reformasjonen og innføringen av en ny konfesjon. Nå ble det fyrstene som ble overhodet for kirken. Fyrsten kunne nå ta opp kampen mot paven. Luther ønsket å ta bort og renske bort alle unødvendige ritualer og konsentrere seg om to sakramenter, og forkynnelsen av Guds ord ⁵⁷.

«den misbrug de have indført udi alle gjerninger og ceremonier, ved hvilke de have lært oss at vi skulle forlige oss ved med Gud». ⁵⁸ Menigheten skulle få utlagt Guds Ord også gjennom prekenen, og få utdelt begge nattverselementene, brød og vin.

Kirkeordinansen underviste, argumenterte og formanet. Kirkeordinansen gav også instruksjoner for kirkens ordning, veiledning om hva prestene skulle preke om, salmeforslag til ulike gudstjenester og hva slags innhold skolene skulle ha.

Kirkeordinansen som ble vedtatt i 1539 var stort sett en blåkopi av den latinske teksten. Latin var arbeidsspråket når utkastet til Kirkeordinansen av 1537 ble skrevet. Teksten ble den bindende og rettslige utgaven for Danmark og Norge. Den var også denne teksten som man styrte etter i det videre reformasjonsarbeidet i Norge ⁵⁹. Det ble vedtatt på et møte i Ribe i 1542 26 artikler som et tillegg til ordinansen.

I 1542 kom Bugenhagen igjen til Danmark for et kirkelig oppdrag, og dette oppdraget resulterte de såkalte Ribe-artiklene. Dette var artikler som ble vedtatt som et tillegg og justeringer til Kirkeordinansen ⁶⁰. Ribe-artiklene inneholder 26 bestemmelser som utdyper og innskjerper bestemte deler i Kirkeordinansen, men foretok også enkelte endringer i ordinansen. Ribe-artiklene avsluttet kongens kirkelige lovgivningsarbeid.

En viktig årsak til endringene i Kirkeordinansen 1537/1539 var at det med tiden meldt seg et behov for å foreta enkelte justeringer i kirkelovgivningen. For at kong Christian III skulle ta stilling til hvilke behov som forelå, innkalte kongen til rådsmøte i Ribe. Til rådsmøte i Ribe innkalte kongen i tillegg til hans riksråd alle lensherrer og rikets superintendenter. De skulle levere inn en liste over «de mangler, de vidste af, og som de kunne tænke sig var en hindring for... vor ordinans» ⁶¹. Bestemmelsene som ble vedtatt her skulle komme i tillegg til

⁵⁷ Gilje og Rasmussen, *Tankeliv i den lutherske stat*, 24,36-39

⁵⁸ Gervin, *Det store bruddet*, 85. Sitat henter fra Gervin

⁵⁹ Ellingsen, *Kirkeordinansen av 1537; Reformasjonens kirkelov*, 13

⁶⁰ Lausten, *Kirkeordinansen 1537/39*, 41

⁶¹ Lausten, *Kirkeordinansen 1537/39*,

bestemmelsene i Kirkeordinansen, og justeringene omhandlet prestevalg, behandling av ekteskap og en innskjerping av kannikenes plikter.⁶²

Kirkeordinansen har en struktur og oppbygning hvor den er bygget opp av seks ulike hoveddeler. Hver av hoveddelene omhandler temaer om hvordan læren skal forkynnes, hvordan gudstjenester og kirkelige handlinger skal skje, organiseringen av skolene, om hvordan prestene skal lønnes og omsorg for de fattige, om superintendentene og proster, om hvilke bøker prestene skal ha.

Før Kirkeordinansen ble vedtatt 2 september 1537 kan vi i den siste delen i Kirkeordinansen finne noen forskjellige bestemmelser som ble lagt til på sommeren i 1537. Dette var bestemmelser som angår avviklingen av det katolske klostervesenet og viktige bestemmelser som var aktuelle i overgangstiden.

Det er blant disse artiklene hvor vi finner de som gjelder for Norge. Her kommer det frem at Kirkeordinansen ikke videre kan innføres i Norge. Den erkjenner også at flere av bestemmelsene i ordinansen ikke er spesielt tilpasset norske forhold. Kirkeordinansen har en strategi for Norges del, og at det skal innsettes superintendenter så snart som mulig i alle stiftene. De skal sørge for gode prester som skulle forkynne Guds rettes ord. I samråd med superintendentene skulle kongen ved en senere anledning bestemme hvilke artikler i Kirkeordinansen som skulle gjelde for Norge. Det kunne også bli nødvendig med en egen Kirkeordinans for Norge.⁶³

Kirkeordinansen ble et viktig dokument for den var også den nye loven som regulerte kirken og den nye reformerte religionen. Kirkeordinansen skulle ta bort alt det unødvendige som den katolske kirke hadde føyd til⁶⁴. Hvilken rolle fikk superintendentene i Kirkeordinansen. I det følgende skal det sees nærmere på hvilke oppgaver eller roller superintendentene fikk i Kirkeordinansen av 1537 og 1539.

⁶² Ellingsen, *Kirkeordinansen av 1537*, 139

⁶³ Ellingsen, *Kirkeordinansen av 1537; Reformasjonens kirkelov*, 110

⁶⁴ Amundsen, «*Reformasjonen og ritualene*», 148

3.3 Superintendentenes rolle i Kirkeordinansen.

Som vi kan se ut ifra kirkeordinansen fikk superintendentene et eget kapittel.

Superintendentene fikk en viktig og sentral rolle i reformasjonsarbeidet. De skulle sørge for at alle de nye forordninger, de mange reglene og sørge for gudstjenesten ble gjennomført etter Kirkeordinansens bestemmelser. Kirkeordinansen skal fungere som en håndbok og lovtekst, og for at det ikke skulle være noe i tvil om superintendentenes rolle var det også viktig og nødvendig at deres rolle blir omtalt i Kirkeordinansen.

En annen side ved at superintendentene fikk et eget kapittel i Kirkeordinansen var at kirken ikke lenger stod utenfor statsapparatet. Kirken var nå en del av staten, og kongen var overhodet i staten. Superintendenten var nå en embetsmann og dette ble markert ved at de ble nevnt i Kirkeordinansen, og dette markerte også deres nærhet til kongen.

Kapitlet om superintendentene finnes i del V i Kirkeordinansen 1537/1539⁶⁵, og er et av de lengste i Kirkeordinansen. Superintendentene fikk en svært viktig funksjon for gjennomføringen av reformasjonen i Norge. Avstanden mellom Danmark og Norge var lang, og behovet for superintendentene ble derfor også viktig.

Kirkeordinansen innførte ikke bare en ny konfesjon, men endret også hele det kirkelige systemet som hadde vært frem til bruddet med den katolske kirken og paven. For å lamme den katolske kirken i Danmark ble biskopene fjernet. Ved å studere Kirkeordinansen som dokument kan vi se at superintendentenes rolle var noe nytt i forhold til tidligere ordninger. Superintendentene skulle erstatte de katolske biskopene.

For å markere nærheten til kongen ble det krevet at superintendentene avla en høytidelig ed ovenfor kongen.

Utdrag fra superintendentens ed til kongen:

«Kieriste Nadige Herre, Jeg N. wduald Superattendent til N. stict, loffuer eders Kongelige Maiestat sand troskab, at jeg det yderste meg mogeligt er will forfremme det eders Kong: Maiestad oc Riiget kand være til ære, gaffn, fred, rolighet oc lydighed, Oc andet som ieg for Gud plictug er eders Kong: Maiestat, Oc will være emod alt, dette kand forhindre. Der nest logguer jeg, At den stund jeg er wdy dette embede, da will jeg forhandle den hellige schriff

⁶⁵ Lausten, *Kirkeordinansen 1537/39*, 245-270

retsindelig, effter den gaffue som Gud haffuer giffuet meg, retskaffelig tractere Euangelium oc Sacramenterne, ligesom Christus dennom sielff haffuer indskicket»⁶⁶

Det ble formulert en nokså omfattende ed og som alle superintendentene måtte avlegge ovenfor kongen. Superintendentene var den nye kirkens tilsynsmyndighet og skulle sørge for at reformasjonen ble gjennomført over hele riket.

Som tidligere nevnt var superintendentene ikke tiltenkt den samme rollen som de katolske biskopene hadde hatt⁶⁷. Biskopene hadde blant annet hatt sete i riksrådet, hadde vært kongens lennsmann og hadde spilt en betydelig politisk rolle. I forhold til saker som angikk kirken herunder ekteskapsspørsmål hadde biskopene doms rett. Dette ble det nå slutt på.

Superintendentene skulle nå først og fremst være predikanter som også skulle være dyktige til å legge ut skriften. De skulle også ved siden av dette være tilsynsmenn for prester og menighetene i saker som blant annet angikk spørsmål i praktiske og åndelige saker.

En av de viktigste arbeidsoppgavene til superintendentene var at de skulle videreformidle ordinansens påbud og forbud til presteskapet, og i menighetene skulle de også gi nødvendig opplæring og formaning. De skulle også gi undervisning i katekisme og preke det hellige evangelium for det menige folk. En viktig begrunnelse for opprettelsen av et evangelisk bispeembete var nettopp at det skulle gjennomføres regelmessige visitas i menigheten. Visitasen skulle markere at det var kirken som hadde det daglige tilsynet med kirkens liv og at myndigheten faktisk lå hos en kirkelig myndighet. Kongen var ansvarlig for religionsutøvelsen.⁶⁸

Frem til reformasjonen hadde den katolske kirke optrådt som en selvstendig politisk aktør. Etter reformasjonen skulle staten feste grepet om kirken med Kirkeordinansen 1537/39. Superintendentene måtte sette seg inn i Kirkeordinansens forordninger og etterleve disse. Kirkeordinansen gir rammeverket for gudstjenestefeiring og forkynnelse⁶⁹. Superintendentene skulle føre tilsyn over at prestene gjennomførte gudstjenestene i henhold til Kirkeordinansen⁷⁰.

Reformasjonen vektla forkynnelsen av evangeliet og for å kunne få gjennomført dette var det viktig at prestene kunne holde gode prekener, utdele sakramentene korrekt og forklare

⁶⁶ Lausten, *Kirkeordinansen 1537/39*, 264-265

⁶⁷ Amundsen, «*Reformasjonen og ritualene*», 142

⁶⁸ Aarflot, *Kirke og stat*, 74

⁶⁹ Gervin, *Det store bruddet*, 83

⁷⁰ Amundsen, «*Reformasjonen og ritualene*», 142

katekismen. Superintendentene passet på at prestene hadde en sømmelig livsførsel. Prestene skulle være et forbilde ovenfor allmuen, og måte også leve deretter⁷¹.

Ved oppstarten av reformasjonen ble det gjort forsøk på å hente danske prester over til Norge, men det var ikke spesielt mange som kom⁷². En viktig utfordring ble her at de allmuen ikke forstod hva de danske prestene sa, og opplysningen av allmuen tok mye lenger tid enn planlagt⁷³. Man regner med at innføringen av reformasjonen i Norge hadde trengt inn i den norske allmuen på 1600 tallet. En grunn til at det tok rundt hundre år var at katolske skikker og tradisjoner var godt forankret i allmuen som det tok lang tid å gå bort i fra.⁷⁴

Superintendentenes rolle som tilsynsmann var viktig for å sikre at prestene holdt seg til reformasjonens påbud og forbud. Første generasjon lutherske prester hadde nok en periode hvor det ble en overgangsfase for innføringen av de nye ordningene, før de katolske prestene forsvart gradvis. I denne perioden måtte de lutherske prestene vise tålmodighet.

De katolske biskopene hadde læremyndighet, styringsmyndighet og ordinasjonsmyndighet. Ifølge kanonisk kirkeforståelse var det bare en rett vigslet biskop som var i besittelse av alle disse myndighetsområdene. En grunn til dette var at det var ved vigselen man ble knyttet til den apostoliske suksesjon. Det vil si at bare en som var rett vigslet biskop kunne regnes som en etterfølger av apostlene. Som ifølge gjeldende doktriner hadde vigslet de første biskopene og hadde også dermed overført de nådegaver som de hadde mottatt av Jesus. All kirkelig myndighet og alt kirkeliv var en funksjon av bispemakten⁷⁵.

I forhold til vigselen av superintendenten kan vi se at det er en viktig forskjell til måten de ble vigslet på sammenlignet med de katolske biskopene. Det var Johannes Bugenhagen som foresto ordinasjonen av de nye superintendentene. Bugenhagen var selv bare prestevigslet, og dette medførte til et brudd i doktrinene om vigsling, og et brudd med den apostoliske suksesjon.

Norges første lutherske superintendent var Geble Pederssøn. Et annet eksempel på en superintendent i Norge, var Jørgen Erikssøn i Stavanger Stift i perioden 1571-1573. Som superintendent spilte han en viktig rolle i reformasjonsarbeidet. Erikssøn hadde som et viktig mål og jobbe for at kongens syn på religionsutøvelsen skulle komme frem.

⁷¹ Amundsen, «Reformasjonen og ritualene», 146

⁷² Rasmussen, «Reformasjonen i Norden», 134

⁷³ Elstad, «Her maatte reformationen med tvang indføres», 234

⁷⁴ Elstad, «Her maatte reformationen med tvang indføres», 238

⁷⁵ Imsen, *Da reformasjonen kom til Norge*, 27

I forhold til Stavanger Stift gjorde han en viktig jobb. Han fikk stiftet til å komme seg igjen, som var blitt forsømt i mange år. Jørgen Eriksson gjorde en rekke tiltak for å få Stavanger Stift på rett kjøl. Som superintendent hadde ikke han myndighet til å sette i verk tiltak uten å få godkjenning av kongen. Han reiste derfor til København hvor han la frem sitt syn ovenfor kongen. Resultatet var at han fikk kongens støtte, og fikk med et kongebrev, som sa at han skulle ordne opp i de økonomiske forholdene som var knyttet til bispestolen og domkapitlet⁷⁶.

Vi ser at det er nokså store forskjeller mellom superintendentene og de katolske biskopene. Superintendentene hadde ikke den samme makten som de katolske biskopene, og de måtte søke om tillatelse når de ønsket å foreta endringer. Biskopene hadde myndighet til å utføre endringer uten å søke om tillatelse fra paven først.

Som superintendent var de også kongens kontaktperson og rådgiver i saker som handlet om kirken. Superintendentene skulle også være kirkens talsperson i saker som skulle tas opp med kongen.

Superintendentens områder gikk på tvers over landsdelene noe som igjen medførte at de måtte samarbeide med kongemakten og kongens representant i de forskjellige landsdelene og i Kirkeordinansen heter det «vår lensmann».

Superintendentene var også en prest hvor forkynnelse var viktig, og opplæringen av prestene stod i fokus. Kirkeordinansen har i en kommentar uttalt følgende om superintendentens mange arbeidsoppgaver: «Det er et under om en mann er nok til å overkomme alt dette»⁷⁷.

I Kirkeordinansen var det bestemmelser om valg av superintendenter, men disse reglene ble i den første tiden av reformasjonen helt umulig å etterfølge. I Norge var det svært få egnede kandidater til stillingen som superintendent, og dette gjorde det svært vanskelig for kongen når han skulle bestemme seg for hvem som skulle innsettes som superintendent.

Domkapitlene i Norge fikk en viktig rolle med å finne kandidater som Kongen kunne innsettes som superintendent⁷⁸. I Norge fikk domkapitlene fortsatt bestå etter reformasjonen⁷⁹. Kongen hadde det avgjørende ordet om hvilke kandidater som skulle innsettes som superintendenter, og det var kongen som også hadde ansvaret for å lønne dem.

⁷⁶ Lange, *Norsk Rigs- registeranter I*, 690

⁷⁷ Ellingsen, *Kirkeordinansen av 1537*, 116

⁷⁸ Imsen, *Superintendentene*, 119

⁷⁹ Imsen, *Da reformasjonen kom til Norge*, 93

Et viktig ansvarsområde var å videreformidle den nye læren til folket i riket og sørge for at folket også tok imot den og lærte det. En annen viktig del av arbeidet deres var å sørge for at det kom gode prester til sognene⁸⁰. I Kirkeordinansen var det oppramset hvilke bøker prestene kunne lese. Superintendentene fikk i oppgave å undersøke at prestene leste de bøkene som faktisk var nevnt i Kirkeordinansen⁸¹. (Litt senere i oppgaven vil dette bli belyst nærmere)

Under visitasen ble det kontrollert at prestene underviste i barnelærdommen og at allmuen tilegnet seg lærdommen. I tillegg skulle superintendentene undersøke om hvordan forholdene var for prestene, driften av skolen og hvordan arbeidet for de fattige ble utført. Dette var plikter som superintendenten var pålagt ifølge Kirkeordinansen⁸².

Visitat er tilsynsbesøk som superintendentene foretar til en menighet. Tilsynet hadde to funksjoner. Det ene var å føre tilsyn med om at sogneprestene lære menigheten Guds ord og evangelium, og det andre var å føre tilsyn med hvordan presten skikket seg.⁸³

Når superintendenten var på visitat var det en plikt for soknefolket å møte opp. Superintendentene skulle sørge for at prestene var godt ivaretatt og at de var sikret lønn.

Superintendentene hadde ikke tillagt noe makt i sin stilling, og var derfor avhengig av å samarbeide med de ulike lensherrene. En grunn til dette var at de ulike stifts grenser ofte gikk på tvers av lenenes grenser. Dette samarbeidet kunne ofte by på store problemer og det kunne utløse store og alvorlige konflikter mellom partene. Lensherrene hadde stor makt og innflytelse i Norge.

For mange ble den første tiden etter reformasjonen kaotisk. Christian III oppfylte aldri sitt løfte om å reise til Norge. Kongen sendte i 1539 to Riksråder som skulle representere Christian III. De deltok på møte i Christiania og Bergen, og på disse møtene ble Kirkeordinansen formelt godkjent og gjort gjeldene for Norge.

I Norge fantes det ikke noen personer som kunne starte opp og lede arbeidet med opplæring av prestene og folket. Det var heller ikke noen personer som kunne lære hvordan de kirkelige forholdene var i forhold til Kirkeordinansen.

⁸⁰ Imsen, *Superintendentene*, 259

⁸¹ Imsen, *Da reformasjonen kom til Norge*, 118

⁸² Ellingsen, *Kirkeordinansen av 1537; Reformasjonens kirkelov*, 117

⁸³ Imsen, *Superintendentene*, 259

Geble Pederssøn ble ordinert som luthersk superintendent 2 september 1537 av Johannes Bugenhagen i København, og ble Norges første superintendent. Det gikk flere år før de andre stiftene i Norge fikk innsatt egne superintendenter. En årsak til dette var at danske kongen ønsket å gå varsomt frem, og hadde derfor ingen behov for å utnevne noen flere superintendenter med det første⁸⁴. Geble Pederssøn fikk ikke i oppgave å føre tilsyn med de andre stiftene. To år senere sender Geble Pederssøn et brev til kongen på vegne av folket i Christiania og Hamar stift. I brevet beskriver han forholdene i stiftet og beklager den oppståtte situasjonen. I brevet til kongen forteller at han hadde deltatt på møtet i Christiania når Kirkeordinansen ble formelt vedtatt⁸⁵.

I Norge var det ikke mange som hadde tatt imot den nye troen, og Andreas Seierstad poengterer at det var heller ikke mange i Norge som var imot troen. Det var derfor ikke et stort poeng å tvinge troen på folket⁸⁶. For å kunne oppfylle kravet om katekisme i Kirkeordinansen var det viktig med oppdragelse av oppdragere, noe som også var tanken i Kirkeordinansen artikkel om Norge.

Kongen hadde lovet å sende superintendenter til Norge, og som skulle sørge for opplæring av prester⁸⁷. Konsekvensen av den manglende opplæringen som tilsynsmenn, superintender, var at landets prester ikke fikk opplæring av innholdet i reformasjonen og gudstjenesten.

I brevet skriver Pederssøn at det var alles bønn at kongen måtte sende en superintendent som var en lærd mann. En superintendent som kunne hjelpe dem til å lære evangeliet på riktig måte.

Videre i brevet forteller Geble Pederssøn om uoversiktlige forhold i enkelte stift og at det var for mange prestegjeld for at en person kunne håndtere oppgaven med å visitere i løpet av ett år. Han forteller også i brevet til kongen at flere av prestene hadde en klanderverdig og uaktsom livsførsel. Før reformasjonen hadde kirken selv ryddet opp i disse forholdene, men nå finnes det ikke lenger en egen kirkerett. Geble er rådvill og lur på om prestene kan fortsette i embete. Som et siste argument for å understreke alvorret i saken, gir han uttrykk for hans frykt for hva mangelen på superintendenter kan føre til. At hele den tilspissede situasjonen vil føre til lite aktelse for den kristne religion i sin helhet. Pederssøn store frykt var at folk skulle bli hedninger.

⁸⁴ Rasmussen, «Reformasjonen i Norden», 133

⁸⁵ Wisløf, *Norsk kirkehistorie I*, 418

⁸⁶ Seierstad, *Fedrearv og kristenkall*, 165-166

⁸⁷ Ellingsen, *Kirkeordinansen av 1537; Reformasjonens kirkelov*, 110

Selv om kongen ble gjort oppmerksom på forholdene i Norge, skulle det gå to år før Christiania fikk sin første superintendent. Hans Rev ble høsten 1539 innsatt som luthersk superintendent i Christiania. Tidligere hadde han vært Christianias siste katolske biskop før reformasjonen. Stiftene i Christiania og Hamar hadde blitt slått sammen til ett stift, og Hans Rev ble superintendent i begge stiftene. En grunn til at Christiania og Hamar ble slått sammen kan ha vært på grunn av problemene med å få innsatt en superintendent til Hamar stift.

Stavanger fikk også innsatt en superintendent i 1541, og Jon Guttormsen ble Stavanger stifts første tilsynsmann. I Trondheim ble det ikke innsatt superintendent før i januar 1546, og det Torbjørn Olavsson som ble utnevnt til superintendent. Viktige kjennetegn for de første superintendentene var at de fleste som ble innsatt hadde hatt stilinger fra Den katolske kirken. Superintendentene ble viktig overgangsfigurer til et nytt system og til gjennomføringen av den nye ordningen til Christian III⁸⁸.

En viktig del av Kirkeordinansen var superintendentenes oppgave med å utdanne nye lutherske prester, for å kunne gjøre denne jobben var da å sette i stand latinskolene⁸⁹. I Norge var det prestemangel. For å komme raskt i gang med utdannelsen av nye lutherske prester, var det viktig å få i stand latinskolene⁹⁰. Det hastet med å komme i gang med å utdanne nye lutherske prester.

I arbeidet med å utdanne prester var det også viktig å få i stand domkirkene som hadde et stort etterslep på vedlikehold, og domkirken i Trondheim hadde blitt skadet ved en brann i 1531. Superintendentene hadde store problemer i denne perioden med å skaffe penger til å kunne få utført vedlikeholdet og reparasjon av kirkene. En av grunnene til at det var vanskelig med å få penger til vedlikehold og drift av skolene, var inndragningen av bispegodset som hadde medført at også domkirkens jordegods var lagt under kronen. Som konsekvens fantes det ikke midler til å holde teologisk skolemester, predikant, korprester og skolemester.

Vanlig praksis ble nå at superintendentene måtte reise til København for å legge frem sin sak for kongen. Kongen var som regel ikke lydhør for klagen som ble fremsatt.

⁸⁸ Imsen, *Da reformasjonen kom til Norge*, 74

⁸⁹ Ellingsen, *Kirkeordinansen av 1537; Reformasjonens kirkelov*, 98 og 110

⁹⁰ Lausten, *Kirkeordinansen 1537/39*, 246

Kongen og hans rådgivere mente som regel at domkapitlene hadde nok inntekt til å dekke kostnadene selv ⁹¹. Superintedene meddelte til kongen at som konsekvens av dårlig økonomi, var at det kunne bli stor prestemangel og folkets frafall fra religionen.

Etter hvert ble forholdene bedre, og det ble mer tydelig at Norge ikke fikk sin egen Kirkeordinans med det første. Det videre arbeidet med reformasjonen ble med tiden styrt etter Kirkeordinansens bestemmelser, og Kirkeordinansen 1537 ble nå mer viktig enn hva det var helt i begynnelsen av reformasjonen.

Med tiden kom det også en helt ny generasjon av superintender, og det var fortsatt vanskelig å finne nordmenn til å påta seg jobben som superintender. Stort sett ble det innsatt dansker til denne jobben.⁹² Den nye generasjonen superintender hadde fått en mer grundigere utdanning fra den lutherske lære fra studietiden i Danmark. Det ble også etter hvert satt som krav å ha eksamen fra et universitet ⁹³. I tillegg hadde superintendene tilegnet seg erfaring med reformasjonsarbeidet fra hjemlandet.

Det var Kirkeordinansen som kirken ble styrt etter, og kirken ble endret over tid. Etter hvert kom det til landet nyutdannede lutherske prester som hadde innsikt i Kirkeordinansen og dens bestemmelser. Innholdet i gudstjenesteformen ble endret, og i løpet av en periode over 30-40 år var det fleste av prestene byttet ut. Det kom da en ny generasjon prester, og hvor det da ble et skifte av prester med katolsk bakgrunn til lutherske prester. Det ble også nå bedre forhold i opplæringen av folket.

Et annet viktig forhold som påvirket utøvelsen av embete som superintendent var den gamle norske kristenretten. Enkelte av sakene i Kirkeordinansen kom i konflikt med den gamle norske kristenretten. Her stod det beskrevet hvordan prestene skulle lønnes, bestemmelser for vedlikehold av kirkebygg og bestemmelser om kallsrett. Her fant man også forankringen om firedelingen forankret. Det var også nettopp bestemmelsen om firedelingen av tiende som skulle utvikle seg til å bli en langvarig kamp mellom kirken og bøndene. På grunn av denne striden ble det også mer synlig at Norge hadde behov for en egen norsk Kirkeordinans. På tross av denne konflikten og det åpenbare behovet for en særnorsk Kirkeordinans. Ble den gjeldende Kirkeordinansen av 1537 den lovgivende loven i 70 år, før det ble vedtatt en egen norsk Kirkeordinans i 1607.

⁹¹ Lausten, *Kirkeordinansen 1537/39*, 245

⁹² Rian, «*Den paradoksale reformasjonen*»

⁹³ Imsen, *Superintendenten*, 174

Det var kanskje ikke helt tilfeldig at Bergen Stift fikk superintendenten først. Lutherdommen hadde fått feste her i Bergen og det var viktig at superintendenten kom hit med en gang. Kongen mente derimot at de andre stiftene kunne vente ytterligere. Reformasjonen her til lands var ikke etter ønske fra befolkningen, men ble påtvunget landet og dets innbyggere av kongen. På grunn av disse forholdene var det ikke noe hast med å få innatt flere superintendenter i Norge.

Forholdene og de geografiske utfordringene gjorde det vanskelig for superintendentene med å få gjennomført mange av Kirkeordinansens bestemmelser. I ordinansen stod det at superintendentene stod ansvarlig for skolene, gudstjenestelivet, fattigdomsarbeidet. Det var derfor ikke så lett å overføre mange av ordinansens bestemmelser direkte. Forholdene gjorde det også vanskelig for gudstjenestelivet, og det ble problematisk å lage en fast ramme for utviklingen av det norske kirkelivet.

Vi kan se at superintendentene ikke hadde noen lett oppgave for å fremme de ulike oppgavene som stod i Kirkeordinansen for første generasjon superintendenter. Var det slik at Kirkeordinansen overhodet ikke tok hensyn til de rådene forholdene i Norge, og for superintendentene? For å finne en løsning på dette problemet fantes det en liten artikkel mot slutten av Kirkeordinansen 1537/39.

I et brev som kongen skrev i juni 1537 gav kongen formaninger om å vise til varsomhet⁹⁴. Rent praktisk innebar dette at det i en overgangsfase skulle «bli ved sine gamle skikker, for at det ikke skulle volde noen forskrekkelse eller uenigheter blant de fattige simple og uforstandige allmue i landet»⁹⁵. Det vi kan se her var at kongen mente at det «i første omgang holdt med å få byttet ut de katolske biskopene.

Tanken var at reformasjonen skulle innføres sakte men sikkert og på sikt skulle de nødvendige endringene i Kirkeordinansen også bli gjort gjeldene i Norge. Kongen innsatte superintendentene i Norge for nettopp å få gjennomført de planlagte endringene. Etter hvert som det ble utdannet nye prester som var reformatorisk skolerte forsøkte superintendentene å få tilsatt disse prestene når et embete ble ledig⁹⁶.

En annen viktig endring som skjedde med Kirkeordinansen var synet på de fattige. Stell av fattige hadde i den katolske kirke vært et fromhetsideal, men dette synet endret seg drastisk

⁹⁴ Rasmussen, *Norsk Kirkehistorie Bind I*, 104

⁹⁵ Rasmussen, *Norsk Kirkehistorie Bind I*, 105

⁹⁶ Rasmussen, *Norsk Kirkehistorie Bind I*, 105

gjennom Kirkeordinansen. Denne endringen medførte ikke at de fattige ikke lenger fikk hjelp, men fokuset ble endret til at dette ble et sosialt problem. Luthers syn på munke- og nonne ordner fikk den konsekvens at menighetene også fikk et ansvar til å hjelpe de fattige og det ble opprettet en egen fattigkiste hvor det skulle samles inn penger i kirken. Superintendentene fikk i oppgave å sørge for at dette faktisk skjedde.

Superintendentene ble en viktig nøkkelperson for å fremme luthersk fromhet og luthersk tukt i rikene. Et annet viktig hovedmål hadde vært å få etablert og konsolidert reformatoriske endringer i rikene.

Vi har nå sett hva superintendentene og deres rolle i forhold til Kirkeordinansen, men hvilke konsekvenser fikk utviklingen for de nye lutherske presteembete?

Innføringen av Kirkeordinansen og reformasjonen medførte endringer i kirken, men hvordan ble reformasjonen egentlig gjennomført i Norge. Var det slik at det ble en brå overgang, eller ble reformasjonen innført over flere faser. Oppgaven skal nå undersøke de første fasene i reformasjonen.

4.0 Utviklingen av det lutherske presteembete

4.1 De første fasene i utviklingen av presteembete i Norge.

Seierstad skriver at innføringen av reformasjonen i Norge kan deles inn i tre faser⁹⁷.

Reformasjonen i Norge var først og fremst en evangelie-forkynnelse, og gjennomføringen av reformasjonen skjedde over tre faser. (Oppgaven har hentet Seierstad sin inndeling av de ulike fasene i reformasjonen). Det er spesielt den siste fasen som er interessant for denne oppgaven, men det andre fasen er også viktig fordi gjennom makt- og lovskifte fikk kongen makten over kirken. Kongen ble nå kirkens øverste styrer.⁹⁸

1: Fra 1536-1537 var det frie predikanter i Bergen og andre steder var det også mindre lekmannsmenigheter

2: 1537 her skjedde det et makt- og lovskifte. Kongen ble øverste leder for kirken.

3: Opplæring i evangelisk kristendom. For å kunne lære opp folket måtte det først læres opp

⁹⁷ Seierstad, *Fedrearv og kristenkall*, 158

⁹⁸ Rasmussen, «*Reformasjonen i Norden*», 113

prester som kunne ta seg av denne opplæringen. Dette skjedde i perioden fra ca. 1537 til ca. 1637.

Gjennom denne inndelingen og da særlig punktene 2 og 3 får man en tredeling over strukturen av utviklingen av både bispe- og presteembete. Grunnen til dette er fordi i punkt 2 får kongen makten over kirken. Tidligere hadde biskopene og prestene vært en alternativ maktstruktur til kongemakten, men dette ble fjernet ved innføringen av reformasjonen. Kongemakten ble nå tett knyttet til kirkemakten⁹⁹. Biskopene ble nå fjernet og det ble innsatt superintendenter. Superintendentene fikk ikke noe makt, men fikk ansvaret for opplæringen i evangelisk kristendom til prestene som vi ser i punkt 3. Prestene igjen skulle holde gudstjenester og katekismeopplæring av allmuen og menighetene¹⁰⁰.

Hva skjedde så med det de katolske prestene som var i Norge, og forsvant den gamle sikken som allerede var i Norge når reformasjonen ble innført i landet?

Reformasjonen tok lenger tid til å gjennomføre en hva kongen hadde regnet med. En grunn til dette var at Christian III fra første stund, hadde en plan om å gå forsiktig til verks. Kongen ønsket ikke at det skulle oppstå opprøyer fra allmuen. Kongen ønsket ikke at det skulle sette i gang for mange endringene for raskt. Planen var at alle de katolske prestene skulle bli sittende i sine embeter¹⁰¹. For den katolske kirkes del ble det ved innføringen av reformasjonen gjort en del endringer.

Tidligere var det paven selv som utnevnte nye biskoper, nå var det kongen selv som utnevnte nye lutherske tilsynsmenn. Kongen fikk ved reformasjonen styrket sin makt. En årsak til dette var at kongen overtok den politiske makten som kirken hadde hatt. Kirken fikk også mye makt gjennom deres eierskap til mange eiendommer. Styrkingen av kongens makt hadde ingen ting med evangeliet å gjøre.

Kongens argumentasjon for å avsette de katolske biskopene var at de var til hinder for evangeliet¹⁰² (30 oktober 1536)¹⁰³. Christian III mente for at det skulle bli ro og orden i samfunnet kunne det ikke være et toregiments-system, hvor det var en verdslig og åndelig makt. Det skulle heretter være et regiment i rike, nemlig det verdslige. Gjennom et regiment

⁹⁹ Rasmussen, «Reformasjonen i Norden», 114

¹⁰⁰ Rian, «Den paradoksale reformasjonen»,

¹⁰¹ Seierstad, *Fedrearv og kristenkall*, 162

¹⁰² Seierstad, *Fedrearv og kristenkall*, 158

¹⁰³ Sandvik, *Prestegård og prestelønn*, 101

ville det oppstå ro og orden i samfunnet.¹⁰⁴ Biskopene hadde vært mer opptatt av makt og rikdom enn å forkynne evangeliet. Biskopene ble beskylt for å stå imot Guds Ord og evangelium, slik at det ikke hadde blitt preket klart og tydelig ovenfor allmuen. Som en konsekvens av disse beskyldningene ble det krevd at biskopene skulle avsettes og deres eiendommer skulle inndras til fordel for kronen¹⁰⁵. Dette var et av argumentene som Christian III brukte for å avsette biskopene. Helt sentralt i Christian III handlinger var angrepet på det gamle episkopatet, og med den katolske kirkeorganisasjonen i Danmark og Norge.

Som en konsekvens av dette skulle ikke biskopene lenger hverken ha verdslig eller geistlig makt, denne makten skulle kongen overta. Kongens primære mål var samfunnsorganene og maktposisjoner. Kongen hadde også religiøse motiver hvor han hadde som mål å gjøre endringer i den katolske kirken¹⁰⁶. Kongen så det som sin plikt å rydde veien for de hindringer som blokkerte evangeliet.¹⁰⁷

Christian III ble ansvarlig for religionsutøvelsen og opplæringen av allmuen i Danmark-Norge. Dette arbeidet overlot kongen til de nye superintendentene;

«andre christlig Bisper oc Superattendanten, som thett menige Folck kunde lære, underuise, oc predicke thett hellige Euangelium oc Gudz Ordtt fore, oc thend hellige christelige Troe»¹⁰⁸

«merckelig wise oc lærde Mendt, skulle haffne Paasyun, at alle Sognepresther offuer gantske Riigets predicke oc lære thet menige Folck Gudtz Ord oc Euangelium fore; gammeledis, att oppholdes Scholen, ther unge Personer læris oc instituereris i Latine oc andre Tongemaal, saa att Riigett kand haffue lærde Mendt»¹⁰⁹

Superintendentene ble en erstatning for de tidligere biskopene, og superintendentene fikk et mer begrenset ansvar for sine forgjengere. Hovedansvaret til superintendentene ble tilsynet med menighetens åndelige utøvelse og prestenes embetsførsel. En naturlig del av ansvaret til superintendentene var at de også fikk ansvaret for prestenes utdanning.¹¹⁰

Fase 3 er det som er av størst interesse, opplæring i evangelisk kristendom¹¹¹. Reformasjonen handlet mye om opplæring av folket om Guds ord, forkynnelsen. Folket i hver eneste by og

¹⁰⁴ Imsen, *Da reformasjonen kom til Norge*, 24

¹⁰⁵ Sandvik, *Prestegård og prestelønn*, 101

¹⁰⁶ Imsen, *Superintendentene*, 7

¹⁰⁷ Seierstad, *Fedrearv og kristenkall*, 159

¹⁰⁸ Imsen, *Superintendentene*, 11. Sitat hentet fra Imsen

¹⁰⁹ Imsen, *Superintendentene*, 11. Sitat hentet fra Imsen.

¹¹⁰ Imsen, *Superintendentene*, 12

¹¹¹ Seierstad, *Fedrearv og kristenkall*, 161

bygd i hele Norge skulle læres opp. Utfordringen ved denne opplæringen var at det ikke fantes noen lutherske prester i Norge som kunne lære opp folket.

Det første steget i denne fasen var å lære opp lutherske prester. Kongen var også klar over at det ville ta lang tid før hele landet skulle bli reformert fra nord til sør.

I lojalitet for den nye makten og autoriteten vedtok prestene i Christiania Kirkeordinansen i 1539. Realiseringen av reformasjonen ble et omfattende og et langsiktig prosjekt. Det var et stort behov for nye prester som kunne forkynne budskapet til folket. Oppgaven var i utgangspunktet overkommelig. Gi opplæring til et umyndig folk i evangelisk kristendom.¹¹² For at dette oppdraget skulle lykkes måtte det læres opp prester.

Ved innføringen av reformasjonen i Norge bestod presteskapet av katolske prester, og gudstjenestelivet hadde tilpasset seg etter den katolske kirke. Mange av de eldste katolske prestene klarte ikke å omstille seg til innholdet i reformasjonen, og dette fikk man ikke gjort noe med. Dette førte til at de heller ikke kunne gjennomføre gudstjenester etter den nye reformen.

I noen tilfeller lyktes det å få endret gudstjenesten i henhold til reformasjonen, men i begynnelsen ble det ikke lagt noe vekt på å endre gudstjenesten. I all hovedsak konverterte ikke de katolske prestene til evangelisk kristendom, og de forble katolske prester frem til sin død.

I utdannelsen av nye prester hadde katedralskolen en sentral rolle. I begynnelsen stod Katedralskolen for mesteparten av opplæringen av de nye lutherske prestene. Katedralskolene i Bergen, Stavanger, Christiania og til dels Hamar hadde ligget nede i mange år, men etter å ha skaffet finansiering lyktes det å få i gang skolene igjen.¹¹³

Ved presteopplæringen og av folkeevangeliseringen ble det nå lagt vekt på at det skulle brukes korte setninger. I undervisning gikk man bort i fra at det skulle legges vekt på alle de utfyllende detaljene, men heller at det skulle gis opplæring i elementære teologiske kunnskaper.¹¹⁴

En av de viktigste oppgavene de unge lutherske prestene fikk da de gikk ut ifra katedralskolen, var å forkynne evangeliet til soknefolket og føre de inn i evangelisk tro. Det

¹¹² Seierstad, *Fedrearv og kristenkall*, 165

¹¹³ Seierstad, *Fedrearv og kristenkall*, 166

¹¹⁴ Seierstad, *Fedrearv og kristenkall*, 166

var særlig under gudstjenesten at presten kunne henvende seg til soknefolket. De nye lutherske prestene hadde fått opplæring i den nye evangeliske gudstjenesten. De katolske prestene hadde heller ingen kunnskap til Kirkeordinansen av 1537.

I kirkeordinansen stod det svært lite om den praktiske gjennomføringen av gudstjenesten, og det var ikke ennå skrevet gudstjenestebøker. De lutherske prestene skulle implementere inn den lutherske ritus i gudstjenesten, men dette var et prosjekt som tok tid. Den nye gudstjenesteordningen fulgte i prinsippet katolsk oppbygning, men mange av de ulike ritualene som finnes i Den katolske kirke ble erstattet med preken og salmesang.

Det var flere årsaker til at det tok så lang tid med å få satt i gang reformasjonen i Norge, og det kan kort oppsummeres med tre forhold som var avgjørende; Kongen ønsket hadde som mål å bruke lang tid og at gjennomføringen skulle være «til lempe og føye». Christian III ønsket heller ikke at den simple og uforstandige allmuen skulle lage opptøyer for de nye ordningene. En annen viktig grunn var at det ikke fantes noe lutherske prester som kunne lære opp folket. Prestene måtte bli lært opp først.

Et annet viktig forhold som var med på å påvirke reformasjonen var at de katolske opplærte prestene var i flertall til ca. 1550. Det var først rundt ca. 1570 at det gamle presteskaper var helt borte. Først nå ble det gamle katolske presteskaper erstattet med evangeliske opplærte presten¹¹⁵. Nå som flesteparten av de katolske prestene forsvant opphørte også praktiseringen av mange av de gamle skikkene mer og mer, og hvor de til slutt forsvant.

Fortsatt tok det tid før de lutherske prestene hadde fått nok erfaring med å gjennomføre de endringer som reformasjonen foreskriver. Det var først i andre halvdel av 1500-tallet når latinskolen fikk skolert de lutherske prestene at endringene begynte å gjøre seg gjeldene.¹¹⁶,¹¹⁷, og det er i denne perioden hvor utviklingen av det nye presteembete begynner å utvikle seg.

Hva skjedde med de katolske prestene etter innføringen av reformasjonen. Oppgaven skal nå undersøke hva som skjedde med de katolske prestene.

¹¹⁵ Seierstad, *Fedreav og kristenkall*, 180

¹¹⁶ Seierstad, *Fedreav og kristenkall*, 180

¹¹⁷ Bang, *Den norske kirke; Historie i reformations-aarhundrede*, 416-419

4.2 «Med lempe och føye» - Hva skjedde med de katolske prestene etter innføringen av reformasjonen i Norge

Det ble raskt avklart at de norske katolske prestene skulle fortsette som tidligere. Før Kirkeordinansen var ferdig utarbeidet, fikk de lokale befalingsmenn i Norge en instruks fra den danske kongen, Christian III. Brevet ble sendt fra Christian III 17 juni 1537 til Eske Bille som var befalingsmann ved Bergen Hus. Brevet gav instruks om hvordan han skulle forholde seg til reformasjonen.

«Dog wille wij etther befallit haffue atj lade alle kyrckernes personer och sogne prester ther offuer alt stygttett bliffue widt theres gammele skicke och ingen ny predicker indsette thennem paa thet att thet icke schall voge nogen forskreck eller wænighedt eblant then fattige simple och vforstandige almoe ther vdj landet, førre end vij kunde finde ther andre raadt tiill och saa mett lempe och føge komme thennem tiill nogen bekendelsse och bedre forstandt vdj guds ord.

Och agtte vij mett thet første att skicke en biscop tiidt ind in stygttet som schall visitere och haffue tillsiwn paa clerckeriet att thet retteligen holde och skicke thennem vdj theres embede».¹¹⁸

Brevet gir instruks om det ikke skal gjøres endringer mot presteskabet. Både prestene og andre kirkelige ansatte skal bli værende i sine stillinger, for ikke å skape uro og strid.

Reformasjonen skal gjennomføres ved at det "med det første" skal sendes en biskop som får i oppgave å sørge for en luthersk bekjennelse og en bedre forståelse av Guds ord.

Brevet er et enestående viktig dokument, som fikk stor betydning for hvordan reformasjonen og Kirkeordinansen skulle gjennomføres i Norge. Dokumentet trekker også frem hvilke konsekvenser reformasjonen fikk for Norge¹¹⁹ og hvilken strategi Christian III hadde for selve gjennomføringen av reformasjonen.

I denne forbindelse ble dette heller ikke gjort endringer på liturgien. Christian III ønsket at det skulle være minst mulig endringer i reformasjonsverket som nå var satt i gang.¹²⁰

Reformasjonen i Norge ble innført med tvang, og Kong Christian III bestemte at Norge ikke lenger skulle være et selvstendig land. Norge skulle være underlagt Danmark. Christian III

¹¹⁸ Sitat hentet fra nettet, tilgjengelig fra; http://www.fagsider.org/kirkehistorie/lover/1537_brevEB17juni.htm.

¹¹⁹ Ellingsen, *Da kirken valgte kurs*, 75

¹²⁰ Ellingsen, *Da kirken valgte kurs*, 81

hadde også et annet viktig mål, og bryte med paven og den katolske kirke. Kongen ønsket å få bukt på misbruket og finne tilbake til den «sanne» kristendommen, og Christian III mente at forkynnelsen av Guds ord var det viktigste.

For å kunne få dette til fikk kongen utarbeidet et viktig styringsdokument som kirken skulle bruke ved gjennomføringen av reformasjonen. Kirkeordinansen av 1537 og 1539 ble kirkeloven som kirken skulle styre etter.

Kirkeordinansen danner det rettslige grunnlaget for reformasjonen og for det maktskifte som skjedde innad i kirken.

Paven var øverste leder i Den katolske kirken og etter bruddet med Den katolske kirken og paven, var det nå Christian III som ble den øverste lederen i kirken. Før reformasjonen hadde ikke kirken tidligere vært en del av staten, men med innføringen av den nye ordningen ble altså kirken en del av staten.

Nå som kirken ble en del av staten og kongen ble kirkens nye overhodet ble alle eiendommer og inntekter som var den katolske kirkens eiendeler overført til kong Christian III. Denne overtagelsen skjedde både i Danmark og Norge¹²¹. Som en følge av at kong Christian III nå var leder av kirken, hadde også kongen ansvaret for religionsutøvelsen i Danmark-Norge og opplæringen av allmuen. Til dette ble det bestemt at de nye superintendentene skulle gjøre. Superintendentene fikk i ansvar å lære opp befolkningen i den evangeliske lutherske kristendommen¹²².

Kirkeordinansen ble formelt vedtatt i Christiania 1539. Christian III skulle nå fokusere på forkynnelsen av Guds ord, og flesteparten av mange av de ulike tradisjonene som fantes innen den katolske kirke ble nå fjernet.

Folket hadde glemt sin tro og det var viktig at de fant tilbake til sin tro igjen. Folket måtte få opplæring i troen. Reformasjonen handlet mye om et opplysningsarbeid og denne reformen gikk over 2 eller 3 generasjoner fra ca. 1539 og til langt ut på 1600- tallet¹²³

Reformasjonen fikk store konsekvenser for biskopene. Biskopene ble avsatt, men for prestene derimot var det ikke de store forandringene. Selv om de katolske prestene fortsatte i sine stillinger, betyr ikke at de syntes at den nye situasjonen ikke var vanskelig.

¹²¹ Ellingsen, *Reformasjonen i Norge; Da Norge valgte kurs*, 71

¹²² Imsen, *Superintendentene*, 1

¹²³ Seierstad, *Fedrearv og kristenkall*, 143

Et eksempel på at en prest som tok konsekvensen av sin egen overbevisning og sluttet som prest i Norge¹²⁴ var:

Peder Skerff 1563.

«dennesfader hed mester Peder skerff fod i Dreggen sigis att vere en nothus ex incoesto coniugio, var dog kannick her vdi Bergens stichtt och haffde Hammars geld och Blasij præbende. mend effterdi hand kunde icke komme ouereens med Bysp Oluff Torkelsson den siste och allergirigste och wretferdigste papistiske bysp som meere wretferdigt godsskrabede thil hobe en kand ske Bysper fore honnom, di deristrette var om een Nunne huilken de baade elskede, maatte da M. Peder som minst formaatte, rømme, drog saa til Trondhem, oc effterdi hand vilde icke der lade aff med hans papisteri oc annen vgudelig handel var hand der forachted, och leffuer der som en arm mand och vil icke lade sig vnderuise i guds ordt»¹²⁵

I dagboken til Absalon Pedersson, finner vi eksempel på en katolsk prest som slutter som prest etter innføringen av reformasjonen i Norge. Denne presten sluttet som prest på grunn av sin egen overbevisning at han ikke kunne fortsette som luthersk prest. Denne presten heter Peder Skerff, og han var født i Bergen. Peder Skerff var kanik i Bergen og sokneprest i Hamar stift. Etter en konflikt med den siste biskopen i Norge, Olav Torkelsen¹²⁶, flyttet Skerff til Trondheim hvor han ble boende.¹²⁷

Peder Skerff forble katolikk etter innføringen av reformasjonen, og Skerff nektet å bli undervist om Guds ord «en arm mand och vil icke lade sig vnderuise i guds ordt».

Peder Skerff fortsatte ikke som prest etter reformasjonen.

Ved overgangen til en ny konfesjon ble det noen endringer i den videre utviklingen av et nytt presteembete til nye lutherske prester. Neste tema som oppgaven skal se på er hvilke konsekvenser ble det for de lutherske prestene.

¹²⁴ Kolsrud, *Kyrkjesoga*, 248

¹²⁵ Nicolaysen, *Absalon Pedersson Dagbok*, 41.

¹²⁶ Gilje og Rasmussen, *Tankeliv i den lutherske stat*, 86

¹²⁷ Nicolaysen, *Absalon Pedersson Dagbok*, 41.

4.3 Hvilke konsekvenser fikk reformasjonen for det nye presteembete?

Reformasjonen som ble innført i Norge fikk konsekvenser for den videre utviklingen av presteembete i Norge, men utviklingen av et nytt presteembete ville ta noe tid før det ble noen merkbar endring. En annen viktig konsekvensen var at nå måtte arbeidet starte med å innsette nye lutherske prester¹²⁸ som på sikt kunne overta etter de katolske prestene.

Kongen hadde nå blitt overhodet til kirken, og dette kom også til å gi geistligheten en helt ny stilling i samfunnet. At kongen ble kirkens overhode innebar også at prestene ble en del av staten. Prestene måtte nå avlegge en egen ed ovenfor kongen, hvor prestene ga et høytidelig løfte om lojalitet ovenfor kongen. Presteskapet ble med dette også avhengig av kongen ved utførelsen av embete.

I første omgang var det kun inndragningen av kirkegodset som ble den reelle forandringen etter innføringen av reformasjonen i Norge. Resten skulle gjennomført gradvis som også var kongens vilje. Det skulle heller ikke innsettes noen nye prester eller gjøres endringer i gudstjenestene før en ny superintendent (biskop) hadde blitt innsatt.¹²⁹

Den katolske kirke hadde lange tradisjoner i Norge, og det var ingen selvfølge at de nye ordningene ville bli tatt godt imot av allmuen. Det var heller ingen selvfølge at det ble en umiddelbar endring i troslivet. I starten oppstod det noen konflikter, men dette var som regel ikke konflikter av alvorlig karakter. Eksempel på konflikter var at allmuen kom for sent til en gudstjeneste. Det var svært sjelden at noen kom til fysisk skade, men protesten ble mer som en stille protest.¹³⁰ Det var heller ikke noe nytt at allmuen noen ganger kom for sent til gudstjenesten, eller ikke møtte opp i det hele tatt¹³¹.

I noen svært få tilfeller hadde konflikten kommet så langt, at presten hadde vært nødt til å flykte fra bygda. Det finnes også eksempler på at presten enkelte ganger har gitt opp prestegjeringen og startet opp som bonde, og det er også rapportert noen få tilfeller hvor presten skal ha blitt drept på grunn av den oppståtte konflikten¹³². Den informasjonen som finnes om hvordan innføringen av reformasjonen ble mottatt finnes ofte i dagbøker som ble skrevet, og da gjerne av superintendenter som var på visitas¹³³. Eet viktig bidrag er dagboken

¹²⁸ Imsen, *Da reformasjonen kom til Norge*, 28

¹²⁹ Ellingsen, *Da kirken valgte kurs*, 75

¹³⁰ Imsen, *Da reformasjonen kom til Norge*, 138

¹³¹ Imsen, *Da reformasjonen kom til Norge*, 153

¹³² Skrede, *Presteskapets utvikling*, 115

¹³³ Imsen, *Da reformasjonen kom til Norge*, 144-145

skrevet av Absalon Pederssøn Beyer som har begynte å skrive i 1552. Dagboken gir en viss forståelse av hvordan livet i Bergen var på 1500-tallet ¹³⁴.

At det som følge av reformasjonen oppstod ytterligere motsetningsforhold mellom presten og allmuen er ikke noe annet å forvente. Endringene i religionen var ikke noe allmuen hadde ønsket seg, men endringene kom gjennom en Dansk forordning som var blitt bestemt av kongen av Danmark og Riksdagen i København. ¹³⁵

Vi har nå sett på hvilke konsekvenser reformasjonen fikk for presteembete, og nå skal oppgaven se hvordan overgangen var i den første tiden etter reformasjonen.

4.4 Hvordan var overgangsfasen i den første tiden av reformasjonen?

I den første perioden etter at Kirkeordinansen hadde blitt vedtatt, befant Den norske kirken seg i en overgangsperiode mellom katolisisme og lutherdom. Når Kirkeordinansen ble vedtatt ble også reformasjonen formelt innført og en ny konfesjon ble gjeldende. Kirkelivet var preget av den gamle katolske tro og skikker som hadde vært tilstede i Norge gjennom århundrer. Noe vi må spørre oss om, er om det faktisk skjedde en umiddelbar endring for presteembete.

Etter at reformasjonen kom til Norge ble det fortsatt gjennomført gudstjenester med katolske prester. Den delen i kirken som ble minst forandret var prestegjernen ¹³⁶. Kirkeordinansen gjorde ingen endringer ved den kirkelige inndelingen, og de lavere kirkelige embetsverk, og prestene beholdt prestegårdene ¹³⁷.

Etter innføringen av reformasjonen beholdt sokneprestene prestegården, og skulle leve av blant annet leilendingene, jordavkastningen og avkastningen som prestegården gav. Prestene skulle ha sine inntekter og rettigheter som de hadde hatt fra gammelt av. ¹³⁸ Kongen gav ikke prestene et større privilegium enn hva de katolske prestene hadde hatt.

Prestegården hadde en egen særstilling og da spesielt i bygdene. Prestegården lå sentralt plassert og gjerne ved hovedkirken. Fra prestegården drev presten med katekismeundervisning av de unge. Bøndene kom hver høst med tienden, og presten fikk

¹³⁴ Gilje og Rasmussen, *Tankeliv i den lutherske stat*, 97-106

¹³⁵ Skrede, *Presteskapets utvikling*, 116

¹³⁶ Kolsrud, *Kyrkjesoga*, 245

¹³⁷ Lausten, *Kirkeordinansen 1537/39*, 238-239 (242) og Sandvik, *Prestegård og prestelønn*, 116

¹³⁸ Sandvik, *Prestegård og prestelønn*, 116

leilendingene for jorden. Når det var dårlig vær søkte ofte bøndene ly både før og etter gudstjenesten.¹³⁹

Ved starten av reformasjonene oppstod det noen konflikter mellom soknefolket og bøndene som angikk tienden. Bondeluten skulle ikke lenger deles ut. Dette skapte en langvarig konflikt med bondesamfunnet.¹⁴⁰

Det var superintendentene som fikk hovedansvaret for gjennomføringen av reformasjonen i Norge. Superintendentene gjorde ikke noen store endringer med selve prestegjæringene. På landsbygden ble det mest holdt som før innføringen av reformasjonen. Det var kun i de store byene at det ble foretatt endringer.

Før reformasjonen var det kloster og de største forandringene skjedde med prestekallet til klostre. I klostrene mistet prestene sine stillinger. Som kjent ble klostrene lagt ned etter innføringen av reformasjonen. Det har også blitt dokumentert at de katolske prestene ble sittende i sin stilling også etter innføringen av reformasjonen. Det kan være naturlig å anta at de prestene som ble innsatt i sine stillinger som prest etter 1537 ble innsatt som lutherske prester i Norge.

Mye av den dokumentasjonen som finnes om hvordan livet til prestene utartet etter 1537, kan man finne i de ulike dagbøker og visitasbøker som ble skrevet på denne tiden. Dagbøker som ble skrevet i denne perioden kan gi et visst innblikk om hvordan hverdagslivet var i tiden etter innføringen av reformasjonen. Det er flere som skrev dagbøker, blant annet kan vi finne Absalon Pederssøn, Jens Nilssøn og Niels Glostrup. Dagbøkene gir ulike skildringer, men superintendentene er opptatt av katekismeundervisning av både prester og allmuen¹⁴¹.

Det er lite dokumentasjon på om det var noen katolske prester som protesterte på innføringen av reformasjonen og endringen av konfesjon. Et annet forhold som kan ha betydning er spørsmålet om hvilken kunnskap og informasjon de katolske prestene hadde om Kirkeordinansen av 1537/1539. Det kunne gå lang tid før de katolske prestene ble gjort kjent med innholdet i Kirkeordinansen. Det kan virke underlig om det katolske presteskapet helt uten videre godkjente den nye ordningen uten protester¹⁴², men en viktig faktor kan være at det katolske presteskapet følte seg helt maktesløse ovenfor kongemakten og forstod at slaget

¹³⁹ Sandvik, *Prestegård og prestelønn*, 124-125

¹⁴⁰ Imsen, *Superintendentene*, 226-227

¹⁴¹ Imsen, *Superintendentene*, 272

¹⁴² Kolsrud, *Kyrkjesoga*, 247

var tapt. Dette kan være en viktig årsak til at presteskapet godkjente den nye ordningen, og det var ikke noe særlig poeng å kjempe imot reformasjonen.

I vår undersøkelse i utviklingen av presteembete er det viktig også å undersøke hvordan de nye prestene ble rekruttert.

4.5 Hvordan ble de nye lutherske prestene rekruttert.

Etter reformasjonen var prestenes viktigste oppgave å forkynne Guds ord, og til forkynnelsen ble det behov for lutherske prester. Det ble derfor et behov for å lære opp nye lutherske prester¹⁴³, og en prioritert oppgave å skaffe prester som hadde fått evangelisk opplæring. På grunn av den oppståtte situasjonen, var det mange kirker på 1540 tallet som ikke hadde lutherske prester.

Etter Kirkeordinansen av 1537/1539 hadde ordinansen bestemmelser som gav menigheten sammen med prostens kallsretten til å velge nye prester. Sammen skulle de velge den personen som var best skikket til å kunne bli prest i bygden/byen. Menighetsvalget skulle utføres ved valgmann og den kandidaten som ble valgt skulle sendes til overhøring av superintendenten. For deretter skulle personer sendes til kongens representant i stiftet, stiftslensherren, for stadfesting og edsavleggelse, med andre utnevning. Deretter skulle superintendenten ordinere presten, og den utnevnte presten skulle presenteres for menigheten av prostens¹⁴⁴.

For å forsøke å gjøre noe med prestemangelen i Norge forsøkte Geble Pedersson å hente prester fra Danmark. Det lyktes ikke for Geble Pedersson å hente danske prester over til Norge. En årsak til dette var at det gikk rykter om at prester ble drept.¹⁴⁵

For å utdanne norske prester ble mange sendt til utlandet, men studentene ble først og fremst sendt til universitetet i København¹⁴⁶. Det var kostbart å studere, og i mange tilfeller ble det lagt til rette for at de kunne studere på kirkens kostnad. For å kunne få dette til ble det opprettet egne stipender fra domkapitlet. I tillegg hentet man noe fra fattigtienden. Superintendentene hadde ikke selv anledning til å støtte studentene finansielt. Lønnen til superintendentene ble dårligere enn hva de katolske biskopene hadde hatt. Superintendentene var avhengig av kongens velvilje når lønnen skulle bestemmes.

¹⁴³ Kolsrud, *Kyrkjesoga*, 251

¹⁴⁴ Lausten, *Kirkeordinansen 1537/39*, 215-217

¹⁴⁵ Seierstad, *Fedrearv og kristenkall*, 170

¹⁴⁶ Kolsrud, *Kyrkjesoga*, 251

Superintendenten i Stavanger Jon Guttormsen sendte to studenter til København i 1550 årene. Guttormsen var også av den oppfatning om at universitetsstudier var viktig, men det ble ikke utdannet veldig mange nye norske prester gjennom universitetsstudier i utlandet. Studier i utlandet var kostnadskrevenne, og de fleste innbyggerne i Norge hadde ikke økonomi til å sende deres barn til et universitet i utlandet.

I 1629 ble det innført et ytterligere krav til prestens utdanning. Det ble nå innført krav til universitetsutdanning fra Universitetet i København som et absolutt krav for å få pretekall.¹⁴⁷

Det var viktig å få utdannet lutherske prester som kunne forkynne Guds ord. Dette arbeidet var satt til superintendentene. Superintendentene hadde en viktig rolle for å sikre at prestene holdt mål og at de faktisk var i stand til å forkynne Gud ord og det pastorale arbeidet.

Det finnes lite dokumentasjon om dette arbeidet, men det er mulig til en viss grad å følge utviklingen av utdannelsesarbeidet til superintendentene gjennom samtidige dagbøker og visitasberetninger, og protokoller fra domkapitlene. Det var viktig å få utdannet et nytt presteskap, og superintendentene hadde gjennom opplæring og undervisning av nye lutherske prester bidratt til å forbedre de lokale prestene. Ved slutten av Christian III regjeringstid og under Fredrik II ble dette arbeidet ytterligere styrket.

I 1569 kom Fremmedartiklene, og Fredrik II ønsket å sikre konfesjonen og Fremmedartiklene ble et viktig ledd i dette. Dette dokumentet regnes som det viktigste konfesjonelle dokumentet i Danmark-Norge siden Christian III regjeringstid.¹⁴⁸ Innføringen og konsekvensene av artiklene kan vi følge gjennom dagboken til Absalon Pederssøn.

Som et resultat av innføringen av Fremmedartiklene fikk Universitetet i København en form for overprøvingsmyndighet av prester som hadde studert i utlandet. Superintendentene hadde frem til nå foretatt denne vurderingen, om prestene var sikket til å bli prest i Danmark-Norge.

Overprøvingsmyndigheten som ble lagt til Universitet i København skulle i utgangspunktet ikke vanskeliggjøre vurderingene til superintendentene. Superintendenteksamen ble ikke avskaffet, men den rollen som superintendentene hadde hatt ved nyansettelser av prester ble nå endret.

¹⁴⁷ Imsen, «Den lutherske staten tar grep», 28

¹⁴⁸ Imsen, «Den lutherske staten tar grep», 27

I tiden rett etter innføringen av reformasjonen ble det viktigste stedet for opplæringen av prestene ved latinskolene ved domkirkene. For å få dette til var det viktig å ansette flinke lærere og da særlig lektorer i theologi slik som Kirkeordinansen bestemmer¹⁴⁹.

I 1542 bestemte kong Christian III at Dominikanerklosteret i Christiania skulle gjøres om til skole, og det var kirken som tok kostnaden for dette. Hans Rev som var superintendent i Christiania og Hamar bispedømme ansatte lektor. Det finnes ikke noe informasjon om skolen fikk ansatt alle de lærerne som skolen ønsket i den tid Hans Rev var superintendent.

I Stavanger gav kongen i 1541 anvisning om å legge ut gods og stifte en skole med rektor. Det var superintendent Jon Guttormsen som startet skolen, og skolen i Bergen oppnådde de beste resultatene. Mester Geble Pedersson hadde stor interesse for skolen og brukte hans embetsinntekter på skolen. Geble hadde selv vært rektor. Etter hjemkomsten var hans ordinasjon i København i september 1537 bygget han et lite skolehus på domkirkegården og ansatte en skolemester. Etter åtte års studier i utlandet ble fostersønnen til Geble Pedersson ansatt på skolen som lektor i theologie i 1553¹⁵⁰.

I Trondheim gikk reorganiseringen av skolen tregt, og skolen ble midlertidig driftet av kapitlet. Skolen ble ikke omorganisert før Mester Thorbjørn Olavsson hadde overtatt som superintendent i 1546 (Trondheim).

I 1558 ble det fattet et påbud av kongen om at Norge skulle sende åtte lovende unge studenter som skulle studere ved Universitet i København. Det skulle bli sendt studenter fra følgende byer; to studenter fra Christiania, to studenter fra Bergen, to studenter fra Nidaros og en student fra hver by fra Stavanger og Hamar.¹⁵¹

Trondheimskapittelet var ikke særlig begeistret for dette pålegget. Deres uvilje mot pålegget kan mest sannsynlig komme av deres uvilje mot danskene. Et annet argument var at de også ville selv bestemme hvor studentene skulle sendes, og at deres egne studenter måtte få forrang ved ansettelser.¹⁵²

I 1569 stiftet kong Fredrik II etter tysk mønster et studentkonvikter det såkalte kommunitet ved Universitet i København. Dette var en institusjon som gave 100 studenter fri kost. Det var i utgangspunktet kun tiltenkt danske studenter.¹⁵³ Etter hvert oppnådde nordmennene plass på

¹⁴⁹ Kolsrud, *Kyrkjesoga*, 252

¹⁵⁰ Kolsrud, *Kyrkjesoga*, 254

¹⁵¹ Lange, *Norske Rigs-Registranter I;1523-1571*, 242

¹⁵² Kolsrud, *Kyrkjesoga*, 257

¹⁵³ Seierstad, *Fedrearv og kristenkall*, 163

denne institusjonen. Plassene ble fordelt på følgende måte: fire studenter fra Christiania og Trondheim, to fra henholdsvis Bergen og Stavanger. Dette komme ikke på plass før i 1607.¹⁵⁴ Dette var også et viktig virkemiddel til å rekruttere nordmenn som kunne bli prester i Norge, og som også førte til at nivået til prestene ble høyere. Neste trinn i vår undersøkelse er å se hvordan de lutherske prestene ble utdannet.

4.6 Utdannelsen av de nye lutherske prestene.

Ved innføringen av det lutherske presteembete ble det også gjort noen endringer i hvordan de nye lutherske prestene skulle utdannes. Dette var en naturlig konsekvens når det ble innført en endring i religionsutøvelsen i riket Danmark-Norge. I denne delen skal det sees nærmere på hvordan de lutherske prestene ble utdannet. Lutherske prester skulle overta etter de katolske prestene, men spørsmålet ble hva skulle deres utdanning inneholde, og hvor skulle prestene utdannes.

Ved innføringen av reformasjonen ble det en viktig forutsetning at det måtte læres opp nye lutherske prester. Når konge skulle utnevnte nye superintendenter, utnevnte kongen superintendenter som var opptatt av skolen. Ved oppstarten var det latinerskolen som var utdanningsinstitusjonen som ble brukt for opplæring av nye prester. Kongen var nå skolen øverste leder, og kongen brukte noe av det beslaglagte godset til disposisjon for skolen. Dette var eiendommer som tidligere hadde tilhørt Den katolske kirke.

Ved innføringen av reformasjonen ble det ikke foretatt de helt store endringene av skoletradisjonene, men en viktig endring ble gjort. Gjennom Kirkeordinansen ble skolens rammer regulert av en lov. Nå var ikke lenger skolen en kirkelig institusjon, men ble en del av staten. Som en følge av dette skulle det føres tilsyn over skolen. Hensikten med dette tilsynet var for å sørge for at undervisningen ble gjennomført etter Kirkeordinansens bestemmelser.

Tilsynet ble et felles samarbeidsprosjekt mellom lensherren og superintendenten, og både lensherren og superintendenten fikk i oppdrag med å opprette nye skoler. De skulle også sørge for at lærerne fikk høy nok lønn og som de i tillegg kunne leve av. Kirken hadde fortsatt en viktig innflytelse over skolen

¹⁵⁴ Kolsrud, *Kyrkjesoga*, 257

Det å utdanne nye lutherske prester som skulle overta etter de katolske prestene var helt nødvendig for at reformasjonen skulle få den tiltenkte virkningen. Dette var en prosess som ville ta lang tid.

I utdannelsen av nye prester hadde katedralskolen en sentral rolle. Katedralskolene i Bergen, Stavanger, Christiania og til dels Hamar hadde ligget nede i mange år, men etter å ha skaffet finansiering lyktes det å få i gang skolene igjen¹⁵⁵.

I undervisningen ble det nå lagt vekt på å bruke korte setninger som skulle pugges og kunnes utenat. Dette innlæringsprinsippet ble også benyttet ved folkeevangeliseringen. Katekismen ble også nå en viktig del i undervisningen, og Kirkeordinansen krevde også at det skulle bli undervist i dette. Latin og kirkesang var også andre fag på skolen som det ble gitt undervisning i.

Et annet viktig fag som det ble lagt mye vekt på, var undervisning i helt grunnleggende teologiske ferdigheter. Peder Palladius skrev i 1541 en bok som opprinnelig var tiltenkt for norske sokneprester og denne boken hadde katekismeforklaringer som tema. Boken til Palladius ble brukt i opplæringen. Norske prester fortsatte å bruke denne boken i deres embete. Boken ble skrevet med tanke på den praktiske prestegjæringen.¹⁵⁶

Forkynnelse av evangeliet til soknefolket og opplæring i evangelisk tro ble de viktigste oppgavene de unge lutherske prestene fikk da de gikk ut ifra katedralskolen. Det var særlig under gudstjenesten at presten kunne henvende seg til soknefolket. De nye lutherske prestene hadde fått opplæring i den nye evangeliske gudstjenesten.

De gamle katolske prestene hadde ikke slik opplæring slik at de ikke kunne gjennomføre gudstjenester etter den nye reformen og de hadde heller ingen kunnskap til hva Kirkeordinansen av 1537 inneholdt av bestemmelser. I kirkeordinansen stod det svært lite om den praktiske gjennomføringen, og det var ikke ennå skrevet gudstjenestebøker. De lutherske prestene skulle implementere inn den lutherske ritus i gudstjenesten, men dette var et prosjekt som tok tid. Den nye gudstjenesteordningen fulgte i prinsippet katolsk oppbygning, men mange av de ulike ritualene som finnes i Den katolske kirke ble erstattet med preken og salmesang.

¹⁵⁵ Seierstad, *Fedrearv og kristenkall*, 166

¹⁵⁶ Lausten, *Biskop Peder Palladius og kirken 1537-1560*, 41

Kirken fikk myndighet til å ansette skolemester/rektor, og det var superintendentene som ansatte disse. Skolemester fikk også myndighet til å ansette hjelpelærere, men myndigheten var begrenset til at soknepresten måtte godkjenne valget. En viktig grunn til at soknepresten måtte godkjenne valget var at kirken skulle sørge for at hjelpelærerne hadde den nødvendige kunnskap.

Latinskolen hadde en viktig og nødvendig funksjon ved utdannelsen av nye prester i tiden etter reformasjonen, men skolen hadde også en annen viktig funksjon. Latinskolen kanskje viktigste oppgave var at den fungerte som et viktig redskap for å få gjennomført trosskiftet etter innføringen av reformasjonen.

Tanken og ideen var at Latinskolen skulle gi barna en religiøs oppdragelse som skulle bli gode lutherske kristne i Norge. I Norge var det fortsatt mange katolikker og som holdt ved katolske skikker. De gode kristne i Norge skulle da fungere som en «fortropp» blant de som fortsatt var katolsk innstilt. Om denne praksisen og ideologien fungerte er det lite forskning på, men ettersom det hadde blitt gjennomført et konfesjonsskifte i landet ville det på sikt bli færre og færre katolske prester. Da det ikke kom nye katolske prester til landet, og folket ikke lenger ville bli påvirket av de katolske prestene ble det også færre som praktiserte katolsk kristendom.

Oppgavene latinskolen fikk var ikke bare av religiøs karakter, men de skulle også formidle lutherske tanker og da spesielt Luthers to-regimentslæren. Elevene skulle læres opp i evangeliet og tilegne seg sann kristelig gudsfrykt. Deres kunnskaper skulle lede frem innen det åndelige regiment. I følge to-regimentslæren var det viktig å holde fast på å bevare det verdslige regiment.

En av endringene som ble gjennomført var at lærestoffet som ble brukt ved skolene var at de ble tilpasset de nye lærekravene. For å møte dette kravet kom det nye lærebøker som hadde nytt innhold. Kirkeordinansen inneholdt bestemmelser om bøkene og dets innhold.

Kirkeordinansen hadde også bestemmelser om hvordan selve undervisningen skulle ble gjennomført. Ordinansen gikk bort i fra at undervisningen skulle formidle formalistiske-skolastiske dannelse, til tekster som underviste i klassisk-humanistisk dannelse. Et problem i de nye lærereformene var at det var vanskelig å skaffe bøker til veie. I tillegg til dette var at bøker var kjempe dyrt.

Latinerskolen og undervisningen kostet ingenting for elevene, men det som kostet penger var mat, klær, husvære og eventuelt skolebøker. Dette betyde at det ble et klasseskille mellom de

som hadde mulighet til å betale utdannelsen for sine barn, og for dem som ikke hadde denne muligheten. Elevene ble delt inn i to kategorier:

1 – de fattige; dette var de elevene som måtte få underhold av domkapitler eller andre

2 – de rike; dette var de barna som hadde foreldre som kunne betale for deres skolegang.

På 1500-tallet ble skolene styrket, og elevene hadde nå en mer variert sosialøkonomiske bakgrunn. Av de som ble prester var det nokså mange som kom fra den norske allmuen. Etter endt skolegang var det mange som ble prester.

I begynnelsen var det ikke noe krav til noen universitetsutdanning eller krav til avleggelse av eksamen fra universitet for å bli prest. På 1500-tallet hadde de færreste noe utdanning utover latinskolen.

Geble Pedersson ønsket å hjelpe unge lovende fattige studenter, hvor han med «sitt gods og pendinge kunde forfremme Guds Ære og Menniskernes Salighet, og være sit Fædreland til Ære og Prydelse og andre til godt Exempel»¹⁵⁷. Dette var årsaken til at Gebel Pedersson finansierte flinke fattige ungdommer til på universitetet i København, og i noen tilfeller på universitetet i Tyskland. Disser ungdommene kalte han sine «børn og arvinger».¹⁵⁸

Når de kom hjem etter endt studietid og var ferdig hjalp ofte Geble Pedersson til med deres embete. Dette innebar at Geble Pedersson skaffet dem et arbeide. Geble Pedersson var også ugift og hadde ingen arvinger. Geble Pedersson ville ikke som evangelisk gifte seg «fordi han var en kysk Mand af sin Natur».

Superintendenten i Stavanger Jon Guttormsen sendte 2 studenter til København i 1550 årene. Guttormsen var også av den oppfatning om at universitetsstudier var viktig, men det ble ikke utdannet veldig mange nye norske prester gjennom universitetsstudier i utlandet. Studier i utlandet var kostnadskrevenende, og de fleste innbyggerne i Norge hadde ikke økonomi til å sende deres barn til et universitet i utlandet.

På 1550 tallet var det ikke noe krav om universitetsutdanning for å bli prest i Norge. Dette kravet kom ikke før i 1571 (krav om universitetsutdanning).¹⁵⁹ Etter 1571 ble det stilt krav om eksamen fra et universitet for å kunne bli prest, og særlig fra 1629.

¹⁵⁷ Kolsrud, *Kyrkjesoga*, 251-252

¹⁵⁸ Kolsrud, *Kyrkjesoga*, 252

¹⁵⁹ Kolsrud, *Kyrkjesoga*, 252

På begynnelsen av 1600-tallet skjer det noen viktige endringer. En viktig årsak til endringene som ble vedtatt var for å stå imot kampen mot katolikkene og jesuittskolene¹⁶⁰. Endringene ble gjennomført i tre omganger, og disse tre forordningene ble innført i 1604, 1613 og 1615. Elever som hadde fått opplæring fra en jesuittskole ble utestengt i fra sine embeter i skolen eller i kirken. Det var flere som opplevde at det ble reist kjæterprosess for dem som hadde studert i utlandet.

I 1613 ble det vedtatt en forordning som innskrenket papisters rettigheter ytterligere. Denne forordningen la ned forbud om at papister ikke kunne arve, og de fikk også forbud mot å oppholde seg i de dansk-norske rikene.

I 1604 ble det vedtatt en ny skolereform og hensikten med reformen kan knyttes opp mot reformtiltak i Danmark-Norge. Det skulle skapes et tryggere grunnlag for det åndelige livet i kirken og samfunnet. Reformene ble gjennomført gjennom spesielt fire omganger.

1: 1604 – en ny skoleplan

2: Nye skolebøker

3: Katedralkolegium eller gymnas, som mellomledd mellom skole og universitet

4: 1629 – Det ble innført teologisk embetseksamen ved universitetet.

I 1629 ble det innført et ytterligere krav til prestens utdanning. Det ble nå innført krav til universitetseksamen fra Universitetet i København som et absolutt krav for å få prestekall.¹⁶¹ For å bedre kunnskapsnivået blant elevene ble det satt i gang en reform hvor skolebøkene ble skiftet ut. En årsak til at bøkene ble skiftet ut var på grunn av alle klagene fra de ulike akademiske miljøene, og klagene gikk ut på at elevene hadde mangelfull forkunnskaper fra skolene.

I 1621 kom det krav om universitetsutdanning for å kunne bli prest, og studentene måtte ha fylt 25 år. Det ble også stilt krav til en viss lengde på studiene for å kunne få embete i kirken eller skolen, kravet var 2-3 år sammenhengende. For de studenter som hadde studert i utlandet var kravet minst 1 år tilleggsstudie.

Skolen og universitetet gikk gjennom ulike reformer for å bedre kvaliteten på undervisningen. Universitetsreformen som kom i 1621 ble det ikke satt noen krav til eksamen ved endt studie.

¹⁶⁰ Kolsrud, *Preseutdanning i Norge*, 121

¹⁶¹ Imsen, «*Den lutherske staten tar grep*», 28

Den eldre testmonieordningen skulle fortsatt gjelde.¹⁶² Studenter som hadde testmonin enten fra universitetet eller fra sin privatpræceptor hadde mulighet til å melde seg til prestekall.

Etter hvert skjedde det flere endringer for de som ønsket seg embete i kirken. Det ble satt i gang omfattende reformer, og disse reformene ledet veien mot å innføre teologiske embetseksamen. Det ble nå vedtatt at det ikke skulle bli gitt anledning til å gi testmonium til noen uten at noen universitets professorer hadde eksaminert studenten først.

Det var mange som ikke fulgte dette pålegget, og 7 november 1629 ble det sendt ut et kongebrev til rektor og professorer ved universitet i København. I dette kongebrevet ble det gitt nærmere regler om hvordan prøven skulle gjennomføres.¹⁶³ Det var kandidater som skulle ha embeter enten i kirken eller hyere embeter i skolen som måtte avlegge eksamen ovenfor 3 professorer, hvor en av professorene skulle være teolog.

I 1631 ble det innført en tilleggseksamen, examen styli med sensur fra alle professorene, med påfølgende muntlig examen artium. Denne eksamen ble etter hvert overtatt av skolene. I Norge skjedde dette ikke før i 1883.

Vi har nå undersøkt hvordan prestene ble utdannet etter reformasjonen. Det ble innført nye bestemmelser om hva slags bøker prester skulle lese. Oppgaven skal nå se nærmere på hvilke bøker dette var.

4.7 Bestemmelsen i Kirkeordinansen av 1537/1539 om hvilke bøker prestene skulle eie.

Etter reformasjonen ble det også viktig hvilke bøker de lutherske prestene kunne lese. Prestene kunne ikke lese hva de ville. Kirkeordinansen gav formaning om hvilke bøker prestene skulle være i besittelse av. Prestene skulle lese gode bøker.¹⁶⁴

«Effther thii ther gaar saa idag vtallige vndne bôgher vdt, aff huilcke ey alldenistte thee waanuitte men endt och saa thee som kunde ouffthe fulldt well skôn, bliffue forgiffne, tha mue allde gode Saagneprestter bruge alldenistte thee bôgher som ere mynndighe och wedtagne»¹⁶⁵

¹⁶²Kolsrud, *Presteutdanningi i Noreg*, 132.

¹⁶³Kolsrud, *Presteutdanningi i Noreg*, 132,

¹⁶⁴ Kolsrud, *Kyrkjesoga*, 247

¹⁶⁵ Lausten, *Kirkeordinansen 1537/39*, 108-109

I Kirkeordinansen av 1537 og 1539 er det listet opp hvilke bøker som sokneprestene skulle ha i deres eie:

- *Den hellige skrift.*

Prestene måtte være i besittelse av Bibelen, og bibelen var kilden til den rette gudsfrykt

- *Luthers søndagspostile.*

I Luthers søndagspostile utlegger han søndagens evangelietekst og gir forklaringer på hvordan teksten kan forklares.

- *Melanchtons apologi*

Apologien legger frem og beviser kristendommens lærdom. Her kommer det også frem hvordan den kristne tro kan læres til andre, og hvorfor en skal tro.

- *Melanchtons loci communes*

Her blir det fremlagt de mest nødvendige artikler, og skriften blir lagt ut på en enkel og kortfattet måte.

- *Luthers katekisme*

Her blir barnelærdommen utlagt og forklart. For det var viktig å vite hvordan ungdommen skal bli undervist sann gudsfrykt på rett måte

- *Instructio visitationes Saxonicae*

Opprinnelig forfattet av Melanchthon i 1528 for visitasene i Sachsen.

- *Kirkeordinansen.*

Kirkeordinansen ble først trykket på latin i 1537.

Ble oversatt til Dansk i en privat utgave 1539.¹⁶⁶

Dette var listen over de foreskrevne bøkene som gode predikanter skulle lese og eie. Selv om det forelå en liste over de bøker som en god prest bør ha eller lese. Betydde ikke dette at disse bøkene var lett tilgjengelig for prestene. Flere av disse foreskrevne bøkene eller skriftene som stod oppført var ikke tilgjengelig. Bøker var også kostbart å anskaffe.

¹⁶⁶ Ellingsen, *Kirkeordinansen 1537*, 125-126

Av de bøkene som står oppført på listen var det kun de tre siste som var blitt trykket opp. Luthers katekisme var flere ganger blitt oversatt til dansk. Kirkeordinansen ble utgitt i tre utgaver 1537, 1539 og 1542.¹⁶⁷ Andre utfordringer kunne også være at det ikke forelå trykte utgaver eller språklige problemer som gjorde at prestene ikke kunne forstå teksten.

Hele bibelen ble ikke oversatt til dansk og utgitt før 1550. Det ble trykket rundt 3000 eksemplarer, og av disse eksemplarene kom det 96 trykte bibler til Norge. Biblene var meget kostbare slik at det var ikke mange kirker i Norge som hadde mulighet til å anskaffe seg egen bibel.

Det var derfor ikke mulig å oppfylle Kirkeordinansens bestemmelser om hvilke bøker en god prest skulle inneha på 1540 tallet fullt ut.¹⁶⁸ Sokneprestene fikk en del hjelp av boken som Peder Palladius skrev i 1541. Prestene savnet en bok som de kunne henvende seg til ved tolkingen av tekstene de skulle preke over og ved utleggelsen av katekismen. I Kirkeordinansen stod det at prestene skulle ha en slik bok.

Boken som P. Palladius gav ut i 1541 gav den hjelpen som sokneprestene manglet. Bokens tittel var «*Brevis Exposition Catechismi pro parochis Noruegianis*».¹⁶⁹

For å kunne tolke tekstene som det skulle prekes over kunne Luthers Store katekisme brukes. Boken som Palladius skrev var en forklaring over Luthers katekisme og boken fulgte Luthers oppbygning i fem deler. Boken brukte spørsmål som forklaringsform, og gav deretter korte forklaringer til de enkelte artiklene. Boken til Palladius gjennomgår også de viktigste lutherske læresetninger og dogmatikk.¹⁷⁰

Ifølge Kirkeordinansen skulle det ikke trykkes nye bøker uten at de på forhånd var blitt godkjent av universitetet i København. Superintendentene skulle også uttale seg om bøkene, og for at de skulle bli trykket måtte superintendentene gi god omtale. Godkjennelsen gjaldt også bøker som ble innført til riket. Disse bøkene måtte også godkjennes.¹⁷¹

Etter at Norge gikk fra å være katolske til evangeliske kristne ble det innført flere endringer på mange områder innenfor utøvelsen av religionen. Det ble foretatt endringer av gudstjenesten, synet på ekteskap ble endret. Et annet viktig endring var synet på de døde.

¹⁶⁷ Kolsrud, *Kyrkjesoga*, 249

¹⁶⁸ Kolsrud, *Kyrkjesoga*, 249

¹⁶⁹ Lausten, *Biskop Peder Palladius og kirken 1537-1560*, 41

¹⁷⁰ Lausten, *Biskop Peder Palladius og kirken 1537-1560*, 42

¹⁷¹ Ellingsen, *Kirkeordinansen av 1537*, 126.

Hvordan skulle man minnes de døde etter reformasjonen, og skulle de gjenlevende fortsette med dødsmesse? Oppgaven skal nå undersøke disse endringene i kirkelige handlinger.

Som vi har sett frem til nå skjer det endringer i utviklingen av presteembete på ulike nivåer, men hva skjedde med prestens egen oppfatning om embete og samfunnets. Vi skal i det følgende se litt nærmere om det skjedde en utvikling eller endring av presteidealene.

4.8 De lutherske presteidealene i Norge den første tiden etter innføringen av reformasjonen.

Etter 1537 og ved innføringen av reformasjonen oppstod det en endring av presteskaper i Norge. Dette var en endring som ikke bare førte til at presteembete ble påvirket, men dette påvirket også synet på presteidealene i tiden fremover. To viktige endringer som ble gjeldende i forhold til presteidealet, var vektleggingen av prekenen og forvaltningen av sakramentene¹⁷².

En viktig del av presteembete er også prestenes eget syn og selvforståelse av sitt embete, og hvilke idealer en har som prest. En annen viktig side av dette idealet, er også hvordan samfunnet rundt oppfattet prestene og samfunnets syn på presteembete.

Hadde de lutherske prestene et annet syn på sitt embete enn hva de katolske prestene hadde hatt. Oppgaven skal undersøke om de lutherske prestene hadde et annet ideal enn de katolske prestene, og eventuelt hva som var annerledes. Videre skal det undersøkes hvordan samfunnet la i begrepet presteideal. Som nevnt tidligere i oppgaven tok det en stund før det ble innsatt nye lutherske prester, slik at utgangspunktet vil være lutherske prester fra tiden rundt 1550.

Et annet viktig forhold i undersøkelsen om presteidealet var at prestene fikk et helt annet innhold i deres prestegjerning ved at de skulle forkynne Guds ord klart og tydelig og antall sakramenter ble redusert. Messeofferet ble avvist, og nattverden ble omtolket slik at prestene ikke lenger skulle feire deler av nattverden alene. Brødet og vinen ble nå utdelt. Forkynnelsen av Guds ord var noe de katolske prestene ikke hadde veldig stor erfaring med, så allerede her blir det et skille mellom de nye prestene og de gamle. Det ble her utviklet et nytt presteskap med nye idealer om selv forståelsen av hvordan en prest skulle arbeide, og hva som ble viktig i prestegjerningen og møte med befolkningen. Et annet viktig forhold ved utviklingen av presteidealet var også at prestene var nå blitt kongens representanter og embetsmenn. Spørsmålet ble her hvem skulle presten ha sin lojalitet til. Folket eller kongen; svaret gir

¹⁷² Rasmussen, *“The Early Modern Pastor between Ideal and Reality”*, 199

egentlig seg selv her. Presten var en embetsmann og hadde derfor også sin lojalitet først og fremst til kongen. Når en prest ble innsatt som sokneprest var prestene pliktig til å avlegge en ed til kongens lokale representant. Denne personen representerte kongens makt i lokalsamfunnet.¹⁷³

Eden som presten måtte avlegge hadde følgende ordlyd:

*«Jeg, NN, som er valgt til sogneprest i NN, lover min nådigste Herre, kongen, troskap. Jeg vil fremme det som kan være hans kongelige majestet til ære, lydighet og fred. Dessuten lover jeg at jeg vil være flittig i det embete som er meg betrodd, så lenge jeg blir i det. Hvis jeg enten ubevisst eller på grunn av menneskelig skrøpeligheit forsømmer noe, ber jeg Gud om å tilgi det ved sin Sønn vår Herre Jesus Kristus. Men mot det jeg nå lover vil jeg ikke behandle med vilje, så sant hjelpe meg Gud ved sitt hellige evangelium».*¹⁷⁴

Tidligere var ikke den katolske kirken en del av staten og sto i et helt annet forhold.

I reformasjonstiden var presten en viktig person og presten ble ansett som en del av eliten og da særlig i bygdene. Prestene ble ofte integrert i lokalsamfunnet¹⁷⁵. Her var det ofte små forhold og innbyggerne henvendte seg ofte til presten om mange forhold. Presten hadde mye kunnskap om de ulike innbyggerne i bygdene og dette gjorde at prestene kom i en spesiell situasjon. I de fleste tilfellene ble det bygget opp et tillitsforhold mellom folket og presten i bygdene. Landsprestene hadde bodde som regel på prestegårdene, og disse gårdene hadde som regel en veldig høy standard. Det var heller ikke vanlig å ha eget kontor, men det hadde prestene. Prestene ble i mange tilfeller kalt for «mannen med boken». Boken ble et viktig attributt for presten.

Det ble en viktig forutsetning at presten hadde boklig lærdom, og prestene gikk i front ved de nye universitetene. Prestene måtte også ha kunnskaper i både latin og gresk. Prestene måtte ha boklig lærdom og de måtte jobbe ut ifra boken. Her ble kunnskap et viktig ideal for prestene. En annen viktig del av deres forkynnelse var preken. Det var gjennom preken at presten skulle forkynne om Guds ord. Det var gjerne første generasjonsprestene som ble kalt «mannen med boka».

Presteembete var i stadig utvikling og etter hvert kom annen generasjonsprester, og synet på presteidealet var også i endring. Etter hvert kom familien til presten mer i fokus, og det fra

¹⁷³ Rasmussen, «Reformasjonen i Norden», 113

¹⁷⁴ Lausten, *Kirkeordinansen 1537/39*, 216-217

¹⁷⁵ Rasmussen, «The Early Modern Pastor between Ideal and Reality», 201

1600-tallet ble det stadig mer dominerende at presten ble omgitt med sin familie. Det ble nå utviklet et presteideal om at prestene skulle gifte seg og stifte familie. Så å si nesten alle prester giftet seg. Til presten hørte kone og barn, og de var med helt inn i kirkerommet og de fikk en sentral plass i minnebildene for prestene, presteepitafer. Om lag 1/3 av bevarte epitafer er av presten og hans familie. I forhold til at presten skulle gifte seg ble det også et ideal for presten at den nye presten i et sokn skulle enten gifte seg med enken eller datteren. Dette innebar at unge prester ofte kunne gifte seg med eldre enker. Denne ordningen hadde sammenheng med at presteenken hadde krav på underhold en viss tid etter at presten var død.¹⁷⁶ Dette ble kalt «enken og kallet».¹⁷⁷

Et annet viktig ideal for presten og hans familie var selve oppdragelsen av barna. Det ble et viktig presteideal at barna skulle oppdras og motiveres til selv å bli prester når de ble voksne. Slik at de på denne måten kunne tjene Kristi rike.

Det var også et ideal at presten skulle ha lokal tilhørighet, og prestene skulle bo i soknet. Prestene skulle være et synlig forbilde i saker som angikk tro, fromhet og moral. Prestene fikk en nøkkelrolle i den åndelige oppdragelsen av folket. Soknepresten skulle ta imot skriftemål av dem som ville mota nattverden, presten skulle vie brudepar og forrette begravelser.

Det ble viktig at prestene gikk foran med et godt eksempel, og de ble ilagt noen viktige idealer om hvordan de skulle leve og oppføre seg i det hverdagslige livet. Prestene skulle gjennom sin livsførsel vise hva som lå i begrepet presteidealet. Som allerede nevnt var det en viktig forutsetning at prestene giftet seg. Det var ikke bare i forhold til familien det nye presteskapet skulle vise sitt ideal gjennom, men også hvordan de levde deres liv. Ofte blir det brukt flere bibelsitat for å gi en beskrivelse om hvilke forventinger som det var hos presten:

1 Tim. 4;12, 1 Tim. 4;14, 1 Tim. 3;2-4 og 2 Tim. 1;6.¹⁷⁸

Det at prester giftet seg ble ansett som en ytre tilslutning til det nye lutherske presteideal.

Et annet viktig ideal var at kirkelige embeter ikke kunne kjøpes for penger. Denne betegnelsen «simoni» har sitt opphav fra fortellingen om Simon som ville kjøpe makten til å meddele Den Hellige Ånd. Peter refset Simon kraftig for at han trodde at Guds gave kan

¹⁷⁶ Seierstad, *Fedreaarv og kristenkall*, 170

¹⁷⁷ Ellingsen, *Kirkeordinansen av 1537*, 111

¹⁷⁸ Bibelen, *Det nye testamentet*, 1362,1363, 1367

kjøpes for penger «*For jeg ser at du er full av bitter galle og lenket til ondskap*».

Apgj. 8;18-23.

«Simoni» er derfor betegnelsen på den forbrytelse ved å enten selge eller kjøpe kirkelige embeter eller rettighet for penger eller andre goder.

For at prestene ikke skulle fristes eller tvinges til en slik ugudelig handling som «simoni» til å kjøpe kirkeembete ble det slått hardt ned på når slike tilfeller av «simoni» ble oppdaget.¹⁷⁹

«Ocsaa at wore præster ey skulle siunes eller nødes til, aff en forbandet Simonij, at kiøbe seg det hellige Kirkeckes embede til, der høueske oc lerde dannemend skulle tilkaldis, Oc end med een hellige paamindelse til nødis, om de ellers icke wilde, Saa langt er det der fra, wgudelig oc slemmelig skulde kiøbe seg det til»¹⁸⁰.

Et hvert misbruk av dette ville stride mot prestenes egentlige tjeneste og oppgave som var å preke over Guds ord, oppfordre til lydighet mot øvrigheten og utøve rett sakramentsforvaltning. For prestene ble det viktig at de hadde det rettmessige kall til prestedtjenesten og det kall skulle være et indre kall og presten måtte være kristen og hat en kristen tro.

Presten ble avhengig av støtten «nedenifra» fra lokalsamfunnet, og presten ble fortsatt lønnet av menigheten etter innføringen av reformasjonen.¹⁸¹

Det var menigheten som valgte den presten som de mente var den mest egnete til oppgaven som sokneprest(kallsretten). Presten for med dette et tett bånd til lokalsamfunnet, og det var forventet at presten skulle fremme lokalsamfunnets interesser ovenfor kongen eller andre representanter for konge makten i lokalsamfunnet. Politisk kom soknepresten i et spenn mellom kongen og lokalbefolkningen. Soknepresten skulle være lojal ovenfor kongen, det hadde han avlagt en ed på. Presten skulle være moralens vokter og utføre kirkedisiplin der det var nødvendig.

Vi har nå undersøkt hvordan presteidealet var den første tiden etter innføringen av reformasjonen. Etter innføringen av Kirkeordinansen og reformasjonen ble det endringer i kirkelige handlinger som presten skulle utføre. Oppgaven skal gå nærmere inn på hvilke endringer dette var.

¹⁷⁹ Lausten, *Kirkeordinansen 1537/1539*, 217.

¹⁸⁰ Lausten, *Kirkeordinansen 1537/1539*, 217.

¹⁸¹ Lausten, *Kirkeordinansen 1537/1539*, 238-239.

4.9 Endringer i kirkelige handlinger etter reformasjonen for prestene.

Etter reformasjonen ble det gjort noen viktige endringer for rollen til presten i gudstjenesten. Kirkeordinansen endringer i religionsutøvelsen fører til at gudstjenesten blir enklere. Prestens oppgave skal nå være å lede menigheten gjennom gudstjenesten og forkynne over evangeliet på prekestolen. Gudstjenesten blir trappet opp med salmesang, og det legges opp til at menigheten skal være med å synge fra salmeboken¹⁸².

Et av hovedargumentene for fyrstereformasjonen var at man skulle finne tilbake til den evangeliske kjernen¹⁸³. Bruddet til Den katolske kirke handlet i det ytre om å bryte med tradisjoner som ikke hadde uttrykkelig bibelsk grunnlag¹⁸⁴. Kirkeordinansen hadde også som et viktig utgangspunkt at religionsutøvelsen skulle være enklere¹⁸⁵. Som et viktig ledd i denne prosessen var at antallet sakramenter ble redusert fra syv sakramenter til to sakramenter¹⁸⁶. I den katolske kirke hadde det vært syv sakramenter. Etter reformasjonen sto bare dåpen og nattverden igjen. Begrunnelsen for at det kun ble disse var fordi disse to ritualene var innstiftet av Kristus, og at de brukte synlige ytre symboler. I dåpen er vannet tegnet på Guds nåde og nærvær.

De lutherske prestene ble leder av gudstjenesten og forkynnelsen fra prekestolen og fikk en viktig rolle i arbeidet med opplæringen av allmuen¹⁸⁷. Dåpen ble en viktig del av prestenes tjeneste etter Kirkeordinansen av 1537/1539 reformasjonen. Det var presten som skulle gjennomføre dåpen etter bestemmelsene som står oppført i Kirkeordinansen. Alle mennesker som er døpt er alle likeverdige prester i Guds rike (Det allmenne prestedømme). Gjennom dåpen blir alle Guds løfter oppfylt i Kristus, og dåpen gir menneskene tilgang til løftene.

I kirkeordinansen av 1537/1539 finner vi også bestemmelsene om hvordan dåpen skulle gjennomføres¹⁸⁸. I bestemmelsene ble det også gitt et sterkt uttrykk for at dåpen mottar man kun en gang.

¹⁸² Rasmussen, «Reformasjonen i Norden», 134

¹⁸³ Lausten, KO 1537/39, 12

¹⁸⁴ Amundsen, «Reformasjonen og ritualene», 148

¹⁸⁵ Rasmussen, «Reformasjonen i Norden», 134

¹⁸⁶ Rasmussen, «Reformasjonen i Norden», 134

¹⁸⁷ Rasmussen, «Reformasjonen i Norden», 134.

¹⁸⁸ Lausten, Kirkeordinansen 1537/39, 68-70, 209-210

Ekteskap ble ikke lenger ansett lenger for å være et sakrament, og etter reformasjonen ble ekteskapet sett på som en borgerlig ordning¹⁸⁹. I Kirkeordinansen finner vi kravet om vielsen for presten. For at vielsen skulle være gyldig måtte den lyses to ganger fra prekestolen.

I 1550-årene ble det innskjerpet for hva som ble ansett som gyldig ekteskap. I brev til Christiania og Hamar, Bergen og Stavanger stift ble det bestemt for at det skulle være ansett som lovlig ekteskap måtte vielsen skje for presten.¹⁹⁰

Bøndene og allmuen så ikke helt poenget med vielse når kirken hadde endret synet på ekteskap, og at det ikke lenger var å anse som et sakrament. Bøndene kjempet en lang og hard kamp, før de til slutt måtte føye seg etter øvrighetenes krav om kirkelig vielse for at ekteskap skulle være gyldig.

I 1589 ble kravet om ekteskap ytterligere befestet med Fredriks II danske ekteskapsordinans av 1582 også gjort gjeldene for Norge. Her finner vi som hovedregel at dem som vil inngå ekteskap, først skal troloves for presten med minst fem vitner. Videre skal trolovelsen lyses tre søndager på rad fra prekestolen. De som er trolovet kan heller ikke dele med hverandre seng før de er viet av presten¹⁹¹. Trolovelsen var en bestemmelse som hadde som siktemål å erstatte det gamle festermålet.

Presten kunne nekte partene sakrament (utdeling av nattverden) og utestengelse fra menighetsfellesskapet om de ikke overholdt bestemmelsene i loven om trolovelse. Etter at trolovelsen hadde blitt lyst tre ganger fra prekestolen, ble den ekteskapslignende handlingen utført av presten. Med denne loven hadde vigselen igjen kommet tilbake til kirken, og et viktig hull var nå tettet.

En annen viktig konsekvensene av reformasjonen var at synet på hvordan de døde skulle minnes endret seg. Frem til reformasjonen hadde det vært en oppfatning om det gjensidige forholdet mellom de levende og døde, og dette synet endret seg drastisk. Det skulle ikke lenger bes forbønn for de døde.¹⁹²

Et viktig hovedbudskap i reformasjonen var at det var Jesus som var det eneste bindeleddet mellom menneske og Gud. Det var også vektleggingen av Guds Ord som nå skulle vektlegges, og alle unødvendige seremonier skulle fjernes. Helgener og annen overnaturlig tro

¹⁸⁹ Lausten, *Kirkeordinansen 1537/39*, 74-75, 214-215 og Ellingsen, *Kirkeordinansen av 1537*, 80-81

¹⁹⁰ Imsen, *Da reformasjonen kom til Norge*, 155

¹⁹¹ Ellingsen, *Da reformasjonen kom til Norge*, 155

¹⁹² Oftestad og Aavitsland, «Å minnes de døde», 61

skulle ikke lenger praktiseres, og derfor var det ikke lenger noe behov for forbønner for de døde. Forbønner hadde ikke lenger noen plass i den reformerte måten å minnes de døde.¹⁹³

Spørsmålet ble så hvordan skal vi forholde oss til de døde. Det nye synet på forholdet til de døde fikk også stor betydning til de nye gravferdsritualene. Det lutherske synet var at de nye prestenes plikt var å kaste jord på kisten ved gravplassen.¹⁹⁴

Kirkeordinansen av 1539 fikk en bestemmelse om at prestene fortsatt skulle gjøre tjeneste ved begravelse. Prestene kunne gå så langt for å markere deres syn for at de gamle dødsritualene ikke hadde noen sakramental betydning, og for å markere dette kunne det være prester som holdt seg borte fra gravferd.

Huerledis mand skal iorde Liig.

«For de Dødes begraffuelse er oc regnet ebland miskundelige gierninger, For hues skyld tieneren ey skal kiedis wed at søge did, naar hand til kaldes.

Naar nogen Christen er affdød wdi Herren oc bæres nu til graffue, Da maa mand lade ringe, oc de som wille haffue ringet, de skulle giffue til Kirckens byggening den penninge, som mnad tilfornne pleyde at giffue, Oc det icke for de dødes skyld, men til at opwecke de leffuende, Naar mand er da kommen til graffuen, saa legger mand Liget ned oc kaster paa»¹⁹⁵

Det nye synet var at begravelsen ikke var for de dødes skyld, men for de gjenlevende. Ingen skulle tro at man kunne påvirke skjebnen til den avdøde.

I det nye synet som oppstod forsvant det tidligere fellesskapet mellom de levende og døde som hadde vært gjeldende under den katolske kirken. Etter reformasjonen hadde ikke de døde lenger noen plass blant de levende, de døde var hos Gud.

De gjenlevende kunne ikke lenger gjøre noe for å hjelpe de døde. På den andre siden kunne heller ikke de døde lenger gjøre noe for de levende.¹⁹⁶

Dødsmissen som den katolske kirken hadde holdt for den avdøde ble avskaffet etter reformasjonen. I dødsmissen overgir menigheten de døde til Gud, og andre sjelemesser ble

¹⁹³ Oftestad og Aavitsland, «Å minnes de døde», 61

¹⁹⁴ Amundsen, «Reformasjonen og ritualene», 150

¹⁹⁵ Lausten, *Kirkeordinansen 1537/1539*, 225-226

¹⁹⁶ Gilje og Rasmussen, *Tankeliv i den lutherske stat*, 183

også avskaffet. De andre kristne ble oppfordret til å slutte å be for de døde. «Etter døden er det ikke lenger noen en kan gjøre». ¹⁹⁷

Gravferdsseremonien erstattet dødsmissen, og prestens minnetale om den avdøde under gravferden ble en beretning om den avdødes liv i de pårørendes påhør. ¹⁹⁸

Likprekenene er eksempler på Luthers syn på de døde og en kan godt si at likprekenene er innenfor Luthers genre. Det finnes eksempler på likprekener fra førreformatorisk tid, men det ble mer vanlig etter innføringen av reformasjonen. Denne formen for prekener ble et mer vanlig innslag i den lutherske begravelsen¹⁹⁹. Likprekene skulle fortelle en biografisk fortelling om en person, og som skulle knyttes til en konkret bibelsk person²⁰⁰

Etter presten har utført jordpåkastelsen skal presten holde tale, og denne talen ble delt i to. Første delen skal handle om «den Avdødes Liv og Levnet», og den andre skal være utlegging av en bibeltekst som kan være «de Sørgende til Trøst og Husvalse, og andre Efterlevende Guds Børn til Formaning og Undervisning».

Om selve prekenen ble det sagt følgende:

«En kort likpreken ved graven anbefales, til lærdom, trøst og formaning, enten et Pauli ord eller en annen tekst, dersom presten har anledning og det er ønsket av de sørgende. Noen formaninger om «de avdødes skål» og drukkenskap avslutter instruksene»²⁰¹.

Det var likprekenen som ble den viktigste delen, og selve talen kunne utformes på mange forskjellige måter. Peder Palladius hadde gitt nærmere formaninger og eksempler på hva som var en forbilledlig likprekener²⁰²

Likprekenen hadde erstattet den katolske kirkes sjelemessens overgivelse av den døde sjel til Gud. Missen ble erstattet av en minnemarkering over den avdødes liv som ble kombinert med en forkynnelse over troen til de gjenlevende.

En viktig del av prestens gjerning er prestens økonomiske situasjon. Etter reformasjonen ble det nå forventet av de lutherske prestene giftet seg og stiftet familie. De katolske prestene hadde levd i sølibat og lønnen til presten skulle kun dekke hans egen husholdning. Med de

¹⁹⁷ Gilje og Rasmussen, *Tankeliv i den lutherske stat*, 185

¹⁹⁸ Gilje og Rasmussen, *Tankeliv i den lutherske stat*, 187

¹⁹⁹ Gilje og Rasmussen, *Tankeliv i den lutherske stat*, 192

²⁰⁰ Rasmussen, "The Early Modern Pastor between Ideal and Reality", 209

²⁰¹ Tveito, «Rituell reformasjon», 29-30

²⁰² Gilje og Rasmussen, *Tankeliv i den lutherske stat*, 193

nye idealene ble situasjonen en helt annen. Prestens lønn skulle nå dekke hele hans familie. Den katolske kirke hadde økonomiske ordninger for den katolske presten. Kirkeordinansen av 1537/1539 inneholdt også bestemmelser om prestens økonomiske situasjon. Kirkeordinansen av 1537/1539 har bestemmelsene om blant annet lønn, skatt, andre offentlige utgifter. Dette er bestemmelser som regulerer blant annet hva prestene skal leve av hvilke økonomiske byrder som blir lagt på presten. Oppgaven skal nå undersøke prestens lønn og økonomi i forhold til de bestemmelser som står oppgitt i Kirkeordinansen av 1537/1539.

5.0 Prestenes lønn og økonomi

5.1 En undersøkelse om prestens lønn endret seg etter reformasjonen.

I undersøkelsen om utviklingen av prestene etter innføringen av reformasjonen er det også viktig å undersøke prestenes økonomiske situasjon. Fikk prestene endret sin lønn endret med reformasjonen? ²⁰³. Kongen var gjennom Kirkeordinansen blitt kirkens overhode, og i Kirkeordinansen 1537/1539 var det en bestemmelse om prestenes lønn. ²⁰⁴

«Desligeste skal huer sognepræst beholde sin præste gaard, med all sin rettighet oc rette tilliggelse, som der aff Arrilds tiid ligget haffuer, Oc hues der med wret fra kommen er wden dom oc ret, det skal komme der til igjen med rette». ²⁰⁵

Ved innføringen av reformasjonen ble det i Kirkeordinansen av 1537 ikke gjort endringer med prestens lønn ²⁰⁶ De lutherske prestene skulle livnære seg av prestegården. I juni 1537 sendte kongen brev til Eske Bille for å sikre prestenes tradisjonelle økonomiske stilling. ²⁰⁷

Sogneprestene kunne ofte ha det økonomisk vanskelig også før innføringen av reformasjonen ²⁰⁸. Etter innføringen av reformasjonen ble det nå tillatt for prestene og gifte seg å stifte familie. I prinsippet endret ikke prestenes lønn seg vesentlig. Lønnen var i utgangspunktet den samme ²⁰⁹. Dette innebar at den lønnen prestene hadde hatt frem til reformasjonen også skulle dekke den økende husholdnings utgifter. Denne økte kostnaden kunne medføre at prestenes økonomiske situasjon ble forverret.

²⁰³ Imsen, *Superintendentene*, 240

²⁰⁴ Lausten, *Kirkeordinansen 1537/1539*, 238

²⁰⁵ Lausten, *Kirkeordinansen 1537/1539*, 238

²⁰⁶ Imsen, *Superintendentene*, 224

²⁰⁷ Lange, *Norske Rigs-Registanter I; 1523-1571*, 52

²⁰⁸ Skrede, *Presteskapets utvikling*, 118

²⁰⁹ Imsen, *Superintendentene*, 240

Inntektene som presten mottok fra et sokn var ikke alltid høye nok til å kunne klare seg. I slike situasjoner kunne det være aktuelt å slå sammen flere sokn. I enkelte tilfeller ble opptil tre sokn slått sammen slik at presten skulle få høy nok inntekt.²¹⁰

Når det hadde blitt utnevnt en ny prest, fikk den nye presten råderetten over de inntektene som prestegården gav. Prestebordet var det som var lagt under presteembete og som presten kunne dra nytte av²¹¹.

Prestens lønn bestod av deres del av tiende, av prestegården og andre rettigheter som tidligere hadde tilhørt embete. Presten skulle også ha ved de tre store Kristi høytider offer. Soknefolket måtte også betale for begravelser, og til å hjelpe til med innkrevingen innsettes det kirkeverger. Kirkevergene fikk også som oppgave å holde kirkebyggene i god stand²¹².

Om inntektene som prestene mottok fra et sokn, ikke var høye nok til presten og hans familie kunne klare seg. Kunne det bli aktuelt i noen tilfeller å slå sammen flere sokn. I enkelte tilfeller ble opptil tre sokn slått sammen slik at presten skulle få høy nok inntekt. Prestene hadde ikke tillatelse til å drive med forretningsvirksomhet utover hva prestegården gav av inntekter.

Dersom sognefolket ikke ville betale det presten hadde lovmessig krav på, hadde prestene ingen direkte sanksjonsmuligheter ovenfor bøndene. Prestene kunne klage dette inn for prostene, og om de heller ikke nå gjorde opp for seg kunne prostene klage dette videre til superintendenten. Superintendenten hadde til forskjell fra sine forgjengere ingen myndighet til å gripe inn ovenfor allmuen om de ikke gjorde opp for seg etter formaning fra prostene.²¹³ Lensherren hadde fått myndighet av kongen til å gripe inn om allmuen ikke betalte det som de var pålagt.

²¹⁰ Ellingsen, *Kirkeordinansen av 1537 – Reformasjonens kirkelov*, 87

²¹¹ Imsen, *Da reformasjonen kom til Norge*, 128

²¹² Ellingsen, *Kirkeordinansen av 1537; Reformasjonens kirkelov*, 87

²¹³ Imsen, *Superintendentene*, 225

5.2 Prestenes økonomiske interesse og rettigheter.

Etter innføringen av reformasjonen i Norge var det viktig og nødvendig å få sikret prestenes økonomiske interesser og rettigheter²¹⁴. Det oppstod her en periode hvor prestenes rettigheter ikke hadde tilstrekkelig offentlig autoritet ovenfor prestenes rettigheter. I denne perioden var det flere bønder som forsøkte å utnytte det «tomrom» som var oppstått ved å ikke oppfylle de gamle forpliktelser som de hadde. Eksempler på unndragelser er at bøndene ikke ville betale riktig sum for begravelser og kirkegang, at de ikke betalte nok i offerttoll, at de unnlot den vedlikeholds forpliktelse de hadde på prestegården²¹⁵.

Reformasjonen medførte ingen prinsipielle endringer for prestelønnen²¹⁶. En del av lønnen til presten kom gjennom lovfestede rettigheter som bøndene og allmuen måtte betale til presten. I de lovfestede rettighetene som stod oppført i Kirkeordinansen av 1537/1539 var det også andre ytelser som bøndene måtte utføre.

Dette førte til at forholdet mellom sognepresten og bondesamfunnet fortsatte å ha en sentral stilling i det geistlige lønssystemet. Kongen hadde gitt garantier for prestens lønn, men utfordringen var at kongen satt langt unna. Dette gjorde det vanskelig for kongen å gripe inn å påvirke de lokale forholdene, slik som de katolske prestene kunne gjøre. Spørsmålet blir da hver var det som ivaretok prestens økonomiske interesser²¹⁷.

Det var superintendentene som i første omgang forsvarte prestenes økonomiske interesser ovenfor kongemakten. Superintendentene fikk da en rolle som fungerte som et forsvar av prestens økonomiske stilling ovenfor bøndene.

Til forskjell fra de katolske biskopene hadde ikke superintendentene noen forvalteransvar av det lokale prestegården og var heller ikke derfor utstyrt med maktmidler ovenfor bondesamfunnet og allmuen. Superintendenten gikk inn i tvister mellom prester og lokalsamfunnet. Superintendenter representerte ikke en egen kirkeorganisasjon, men opptrådte som kongens tjenestemann. Superintendenten kunne ikke fatte egne beslutninger, men tilkalle den verdslige makts refsende autoritet gjennom lensherren²¹⁸.

Bøndene måtte betale for begravelser og i de tilfeller hvor avdøde personer som hadde død i et prestegjeld for å begraves i et annet prestegjeld, skulle utferden (prestens betaling) gå til

²¹⁴ Imsen, *Superintendentene*, 226

²¹⁵ Imsen, *Superintendentene*, 226

²¹⁶ Imsen, *Superintendentene*, 240

²¹⁷ Imsen, *Superintendentene*, 240

²¹⁸ Imsen, *Superintendentene*, 241

den prest som hadde betjent vedkommende person lengst mens personen var i live «saa den ene broder skal her udj gjøre den anden saa megit til tienist som berafue it ligg for hanneem». ²¹⁹. Hvis den avdøde hadde bodd i et annet prestegjeld mer enn et år eller to, skulle utferden betales til den prest som stod for begravelsen.

Det oppstod en del uenigheter om denne inntekten, og en viktig grunn til uenighetene var fordi inntekten og utgiften var nokså store for presten og soknefolket. Prisen for en begravelse var 1 ku for bønder som eide men en 6 kyr og 1 lodd sølv for bønder med 3 til 5 kyr i besetningen. For alle andre voksne var utferden 8 skilling og 6 skilling for barn²²⁰.

En annen strid som oppstod var striden om tienden. Dette var en strid som skapte en langvarig konflikt. Hva denne konflikten handlet om er neste tema som undersøkes.

5.3 Striden om tienden, og hva striden handlet om.

Fordelingen av tienden skapte også en langvarig konflikt med bøndene ved at kongen endret delingen fra en firedeling til en tredeling av tienden. Konflikten som oppstod handlet om bondeluten.

Kong Christian III sendte i august 1550 to åpne brev til bøndene i Christiania og Hamar Stift hvor kongen ba om at bøndene måtte betale det prestene fra gammelt av hadde krav på i utferd og innferd. I den andre brevet gav kongen beskjed om at bøndene ikke måtte unndra vedlikeholdsplikten av prestegårdshusene.²²¹

Kongen instruerte at lensherrene på Akershus skulle undersøke hvordan prestenes lønnsforhold var. Etter lensherrenes undersøkelse som de rapporterte tilbake til kongen, sendte kongen et nytt åpent brev til bøndene;

«at de skulle tiende retfærdigen, og lade Prestene faa deres Rettighet med Udfærd og Indfærd efter den Skik, som Hr. Claus Bilde og Hr. Truid Ulfstand have gjort dersom (efterdi Kongen erfarer, de ikke have iagttaget disse bud).²²²

Vedtaket i Christiania nevne ikke noen om tienden, men det gis detaljerte bestemmelser og pålegg om tienden, men det gis detaljerte bestemmelser og pålegg om «alle andre presterenter

²¹⁹ Ellingsen, *Kirkeordinansen av 1537*, 67-68

²²⁰ Petersen, *Norsk Rigs-Registanter II; 1572-1588*, 119

²²¹ Lange, *Norske Rigs-Registanter; 1523-1571*, 124

²²² Lange, *Norske Rigs-Registanter; 1523-1571*, 124

skulle herefter gives og gjøres til gode rede efter gammel sedvane». Nå ble den gamle «rettighet» satt til siden.

Nå var situasjonen annerledes ved at kongen ønsket å øke inntektene. Bondelutens avskaffelse ble gjort ved et alminnelig kongelig påbud. Avskaffelsen av bondeluten ble gjort fordi det var et ønske om å øke kirkens inntekter²²³. Bondeluten skulle brukes til hospitalet og fattige folks underholdning.

Det oppstår uenigheter om hvordan tienden skal deles.²²⁴, og i 1551 gir kongen etter for bøndenes krav om at tienden skal deles i fire. Kampen om tienden er fortsatt ikke over, for i 1553 klager prestene til kongen. Prestene kan ikke finne seg i at tienden skal deles i fire, og de står fortsatt på sitt krav for dette var et krav som «kongen hadde undt dem»²²⁵. Om sommeren 1553 sender allmuen sine representanter til kongen for å klage på nytt over delingen av tienden, men kongen vill ikke gjøre noe med delingen av tienden. I 1558 gir kongen en befaling til allmuen om «at hver mand aarlige til gode rede skal udgive til kongen, kirken og presten den tiende dem med rette tilkommer, om han ikke vil straffes som ved bør»²²⁶. I dette kongebrevet er tonen ganske skarp, og i dette brevet nevnes ikke noe om tidligere deling fra 1551. Brevet kan tolkes slik at kongen vil slå fast at tienden skal ha en tredeling til kongen, kirken og presten.

Bønder blir flere steder i landet anklaget for «utroskap og falskhet med deres tiende at udgive», samt at bondeluten holdes igjen. Det fremkommer også beskyldninger mot at bøndene beholder dem selv og at bondeluten slett ikke blir brukt på de fattige og til hospitalene. Bøndene ville heller ikke frakte tienden til kirken (soknekirken) som Kirkeordinansen påbyr, men prestene måtte selv komme og hente tiende under «stor bekostning og livsfare».²²⁷

Bestemmelsene om delingen av tiende førte til ulike stridigheter mellom presten og allmuen. Kampen om tienden i Bergen stift var allerede over ved innføringen av reformasjonen. Årsaken til dette var at innføringen av reformasjonen var godt forberedt. I den andre stiftene blir det en lang og hard kamp. I Christiania-Hamar stift ender konflikten med at Kirkeordinansens bestemmelser seirer. I Stavanger stift erstattes bondeluten av degnespand,

²²³ Skrede, *Presteskapets utvikling*, 127

²²⁴ Skrede, *Presteskapets utvikling*, 128

²²⁵ Skrede, *Presteskapets utvikling*, 128

²²⁶ Skrede, *Presteskapets utvikling*, 128

²²⁷ Skrede, *Presteskapets utvikling*, 134

og det degnespand betyr at bøndene måtte betale et spannmål korn av hvert mannsverk årlig.²²⁸ Det skulle kreves inn av 2 menn og overleveres til sognepresten. Sognepresten skulle selge kornet for deretter å overlevere salgssummen til skolen i Stavanger. Denne ordningen ble først stadfestet i 1578 av kongen. Kongen pålegger samtidig lensmennene å holde «øye» med denne ordningen. Bare i Trondheims stift opprettholdes gammel sædvane, og tiendestriden ble avsluttet i 1580-90 årene.²²⁹

Vi har nå undersøkt om forholdene rundt prestenes inntekter, men hva med deres utgifter. Hva slags offentlige utgifter hadde prestene?

5.4 Var prestene fritatt for skatt og andre offentlige utgifter?

Prestene hadde vært fritatt for å betale skatt til staten før 1537 og dette privilegiet beholdt prestene også etter innføringen av reformasjonen²³⁰

Prestene var således ikke fritatt for andre offentlige utlegg, hverken før eller etter reformasjonen. En avgift som prestene var pålagt å betale før reformasjonen og som de fortsatt ble pålagt var cathedraticum. Før reformasjonen betalte prestene denne avgiften til den katolske biskopen, og etter reformasjonen ble den betalt til kongen²³¹.

Etter hvert ble også prestene pålagt «gjesteri». Dette ble pålagt prestene fra 1550-tallet og senere²³². Mange av prestene klaget på dette pålegget til kongen, og i 1558 hadde Stiftsherrene fått ordre av kongen om at det skulle utlignes en «rimelig» gjesteribyrd på prestene.

Hva ligger det i begrepet «gjesteri»? Gjesteri kan være en felles betegnelse som ble brukt på de ulike offentlige pålegg på prestene. Gjesteri kan også være en ny måte å betale den biskoppelige visitasprokurasjon.

Prestene fikk også en plikt gjennom gjesteri å innlosjere militære personer, og båtmannskaper, være vertskap ved stevner og ting. Prestene hadde også en plikt til å gi kost og losji til reisene kongetjenere.²³³

²²⁸ Skrede, *Presteskapets utvikling*, 136

²²⁹ Skrede, *Presteskapets utvikling*, 138

²³⁰ Imsen, *Superintendentene*, 246 og Sandvik, *Prestegård og prestelønn*, 134

²³¹ Imsen, *Superintendentene*, 247

²³² Imsen, *Superintendentene*, 247

²³³ Imsen, *Superintendentene*, 248

Etter hvert skjedde det en utvikling hvor det ble vanlig om at prestene også måtte betale skatt av sin inntekt. Dette ble aktuelt når det var vanskelige tider, og ved utsikter til krig. I 1546 ble det for første gang krevd skatt av prestene. Det ble sendt skattebrev til lensherrene om at de kreve inn $\frac{1}{4}$ av prestens årlige rente.²³⁴ Prestene ble også avkrevd ekstrabeskatning i årene 1560, 1563, 1566 og 1569, med en beskatning på $\frac{1}{3}$, $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{2}$, og $\frac{1}{3}$.

Det skjedde også en endring i forhold til prestens delaktighet i samfunnet. Tidligere var soknepresten i en langt større grad mer delaktig i folkets ulike deler av livsfasene. Prestene hadde tidligere velsignet åkrene med håp om gode avlinger, sjelemesser, gitt den siste oljen til døende. Nå var den nye læren gjort om til en mer individuell trosform. For mange ble det uvant med en personlig tro. Dette kunne medføre at bøndene endret syn og oppfatning om prestene. Siste ledd i undersøkelsen blir å se om prestene hadde andre inntekter og utgifter?

5.5 Prestens andre inntekter og utgifter.

Kongens inndragning av kirkegodset rammet biskopene hardt, og det var mange som utnyttet den situasjon som oppstod her. Kongen pålegger lensmenn å undersøke og gi en oversikt over alt som «er kommet fra kirke, kapitel, klostre, sognekirker og andre geistlige len».²³⁵ Embetsmenn, adelige og bønder så her en mulighet til å skaffe seg deler av kirkens eiendom og inntekter til sin egen vinning før oversikten var overlevert til kongen.

Ofte ble tilraningen begrunnet med at eiendommene og verdiene i utgangspunktet hadde blitt ulovlig frarøvet eller beslaglagt av kirken. Slik at de kun tok tilbake det som tidligere hadde vært i deres eie²³⁶. Det som i utgangspunktet skulle gå til presten var stjålet av embetsmenn, adelige eller bønder. Som ett resultatet av dette førte til i noen tilfeller at prestene i helt i oppstarter av reformasjonen ikke hadde så mye å starte med. Mange prester klagde også til kongen at de levde under fattigdom.²³⁷

En viktig inntektskilde til presten var den lovfestede inntekten som var allmuen ulike ytelser som tiende og betaling for de ulike ministerielle handlinger. Dette var viktige inntekter for prestene. Prestene kunne også søke kongen om begunstigelser fra kongemakten, og eksempler på dette kan være ettergivelse av visse byrder som å holde gjesteri. Som også mange prester

²³⁴ Lange, *Norske Rigs-Registanter I; 1523-1571*, 87

²³⁵ Skrede, *Presteskapets utvikling*, 118

²³⁶ Skrede, *Presteskapets utvikling*, 119

²³⁷ Skrede, *Presteskapets utvikling*, 121

ble fritatt for²³⁸. Det ble også gjentatt opptil flere ganger at prestene var pliktig til å betale for dette.

Prestene kunne også øke inntektene ved å forpakte eller overtok kongens del av korntiende i sognet. Det var også mulighet for et begrenset antall prester til å få præbender. Præbender er et begrep som brukes om kirkelige inntekter og etter reformasjonen tilfalt disse inntektene kongen. Kongen fordelte disse inntektene til både geistlige og verdslige personer. Det var kongen selv som bestemte fordelingen av disse midlene. Dette var kongemaktens økonomiske støtte til prestene.

Var det mulig for prestene å kunne ha andre inntektskilder? Det var flere prester som begynte å drive med handel, og dette drev mange prester i nokså stor utstrekning og omfang²³⁹. At prestene drev med handel ble ikke bare møtt med stor motstand blant allmuen men også hos enkelte superintendenter og hos kongen. Det ble etter hvert krevd at prestene skulle slutte med slik handel. Noen prester skaffet seg formue ved giftemål, men det som ofte kunne vanskeliggjøre dette var forventningen om at prester skulle gifte seg enten med presteenken eller prestedatteren²⁴⁰.

Når det gjelder prestenes økonomiske inntekt skulle de lutherske prestene leve av sin prestgård, tienden, inntekten fra landskyld og stolgebyrer.²⁴¹ Det var disse inntektene som utgjorde prestens egentlige inntektskilde og disse inntektene var lovlige. De andre inntektskildene ble mer tilfeldige inntekter som delvis var privat og delvis ulovlig.

At inntektene var lovlige hadde også stor betydning om en prest kunne drive inn pengene om de ikke ble betalt. Om det ble nødvendig kunne presten tvinge gjennom sine rettigheter som loven bestemmer at de har, men loven satte også begrensinger ovenfor presten. Presten kunne ikke ta betalt for mer enn hva som stod nevnt i loven. Prestene forsøkte i enkelte tilfeller å kreve mer betalt enn hva loven tillot. For allmuen og bøndernes del forsøkte de å lure seg unna de byrder som loven påla dem.

²³⁸ Skrede, *Presteskapets utvikling*, 121

²³⁹ Skrede, *Presteskapets utvikling*, 122

²⁴⁰ Daae, *Geistelig kaldelese*, 33

²⁴¹ Imsen, *Superintendentene*, 240

De nye superintendentene og prestene begynner etter reformasjonen å kreve at tienden skal deles i tre deler: en del til kronen, en del til kirken og en del til presten²⁴², men ingen bondelut. Bøndene på sin side protesterer på denne delingen og argumenterer for at dette er ikke hva de ble enige om i Christiania 1539.

6.0 Konklusjon

I denne oppgavebesvarelsen har jeg undersøkt hvilke konsekvenser innføringen av reformasjonen i Norge 1537/1539 fikk for den videre utviklingen av presteembete i Norge. Oppgaven har konsentrert seg om de første hundre år etter innføringen av reformasjonen.

For å undersøke dette vil oppgaven trekket inn ulike dokumenter fra samtiden og ulike materialer fra forskningsarbeide som er gjort rundt reformasjonen. Dette er kilder som har relevans for denne analysen. En viktig del av reformasjonsarbeidet som den kong Christian III gjennomførte, er Kirkeordinansen av 1537/1539. Kirkeordinansen ble et viktig lov dokument og dette dokumentet ble den nye kirkeloven, og det formelle grunnlaget for reformasjonen.

Christian III kom seirende ut av den såkalte Grevfeiden, og i 1536 avsatte kongen de katolske biskopene, og dette var også starten på innføringen av reformasjonen. Dette åpnet opp veien for makt- og lov skifte, og som gjorde det mulig å innføre reformasjonen i Norge.

Norge var ikke forberedt på innføringen av reformasjonen og den nye lutherske læren. Reformasjonen som ble gjennomført i Norge var ikke etter ønske fra landets innbyggere, men den ble innført etter et vedtak av Christian III og Riksrådet i København. I Norge fantes det ingen lutherske prester som kunne holde gudstjenester etter bestemmelsene i Kirkeordinansen.

Christian III innførte en strategi hvor det ble bestemt at reformasjonen skulle innføres med forsiktighet, «til lempe og føye». En viktig grunn til dette var at han ikke ønsket noen konfrontasjoner med allmuen i Norge. Det viktigste for Christian III var å avsette de katolske biskopene, og legge eiendommen til Den katolske kirken inn under kronen. På denne måte fikk kongen kontroll over kirken og rettighetene til de inntektene som eiendommene genererte. Kirkeordinansen av 1537/1539 skulle gjelde for Danmark-Norge. På dette

²⁴² Skrede, *Presteskapets utvikling*, 126

tidspunktet ble det ikke aktuelt å innføre en egen Kirkeordinans som skulle gjelde for Norge. Norge fikk ikke sin egen Kirkeordinans før i 1607.

Etter at de katolske biskopene hadde blitt avsatt ble det tilsatt andre kristelige biskoper. De som ble innsatt som andre kristelige biskoper ble kalt for superintendentene.

Superintendentene fikk ikke de samme oppgavene eller den samme makten som de katolske biskopene hadde hatt. Superintendentene fikk derimot en viktig oppgave med å sørge for at reformasjonen og de bestemmelsene som Kirkeordinansen inneholdt ble gjennomført i henhold til Kirkeordinansen.

Superintendenten fikk også ansvaret for å lære opp de nye lutherske prestene og menighetene. En annen viktig oppgave superintendentene fikk, var at de skulle føre tilsyn med prestene.

I den første tiden etter reformasjonen ble det viktig å få utdannet nye lutherske prester som skulle overta etter de katolske prestene. Oppgaven har undersøkt hvordan presteutdannelsen utviklet seg etter innføringen av reformasjonen. Oppgaven har også undersøkt hvordan kravene ble endret for presteutdannelsen for at de som ønsket kunne bli prest. Det ble også innført en liste over 7 bøker som prestene burde lese eller ha i sin besittelse.

Det var ikke bare presteutdannelsen som endret seg ved endring av konfesjon, men også presteidealet. Oppgaven har sett på hvordan de nye lutherske prestene oppfattet seg selv, og hvilket syn samfunnet hadde om prestene. Viktige idealer for presten var at han skulle være en lærd mann, og ble ofte sett på som «bokens mann». Boken ble et viktig attributt for presten. Et annet ideal ble at presten ble sett som en familie mann, og det ble forventet at presten skulle gifte seg, og få barn.

Kirkeordinansen av 1537/1539 endret ikke hvordan prestene skulle lønnes. Bestemmelsene i Kirkeordinansen videreførte ordningen som de katolske prestene hadde hatt. Som en konsekvens av denne videreføringen, ble det i mange tilfeller at prestelønnen ble for lav. En årsak til dette var at det nå ble forventet at presten skulle gifte seg, og stifte familie. Det ble sett på som et viktig ideal at prestene giftet seg. Tidligere var det kun presten som skulle leve av inntekten, og ikke en hel familie.

Ved innføringen av reformasjonen skjedde det også endringer med mange av de ordningene som hadde vært gjeldende i den katolske kirke, og kirken blir også nå en del av kongemakten. Noen av de endringene som ble gjennomført kan det nevnes: Det ble nå helt stopp på markering av mange av de forskjellige helgenene. Gudstjenesteordningen blir også endret i

forhold til den ordningen som var under den katolske kirke. I den nye ordningen legges det vekt på forkynnelsen av Guds ord, og det blir også lagt stor vekt på prekenen til presten. Under nattverden blir også begge nattverselementene delt ut til folket.

Presteembete blir også påvirket, og prestene får nå en annen funksjon i samfunnet enn hva de hadde i den katolske kirke. De katolske prestene hadde vært mer synlige i bygdene og byene, og et eksempel var kontakten med familie og pårørende ved dødsfall. Endringene som Kirkeordinansen av 1537/1539 la opp til var endringer som ble innført i Norge gradvis, og over tid. Den største endringen som ble gjeldene var først og fremst rettet mot de katolske biskopene. De katolske prestene merket i Norge ikke så mye til reformasjonen, bortsett fra prestene som hadde tjeneste i kloster. Grunnen til dette var en av konsekvensene med reformasjonen var at klostrene ble lagt ned, og prestene måtte forlate klostrene. Christian III hadde som mål at reformasjonen skulle skje over tid, og at de katolske prestene kunne fortsette i sine embeter. Etter hvert som de gamle katolske prestene begynte å dø ut ble det innsatt nye lutherske prester som skulle overta etter de katolske prestene. Man regner med at rundt år 1570 var de fleste katolske prestene forsvunnet.

Synet på de døde blir også nå radikalt annerledes etter reformasjonen. Dødsmessen blir nå fjernet, og holdningen ble nå at de gjenlevende ikke lenger kan gjøre noe for de døde. Prestene skulle ved gravstedet holde en kort preken over den avdødes liv med en biografisk beretning.

Som konklusjon i undersøkelsen fikk innføringen av reformasjonen i Norge 1537/1539 en viss betydning for den videre utviklingen av presteembete i Norge, de første hundre årene. Helt i begynnelsen etter innføringen av reformasjonen i Norge, ble det ikke de helt store konsekvensene for presteembete i Norge. Christian III hadde som strategi at endringene skulle innføres over tid. Slik at de første årene etter innføringen merket man i Norge ikke de største konsekvensene av innføringen av reformasjonen i Norge. Det var ikke før i årene 1550-1570 at endringene ble merkbare ved at de katolske prestene begynte å dø ut, og at det nå ble innsatt nye utdannede lutherske prester.

En av mine viktigste funn i denne oppgaven er at selv gjennomføringen av reformasjonen tok lenger tid enn hva kongen hadde planlagt, og at det skjedde egentlig nokså små forandringer i utøvelsen av religionen i den første tiden. Det vil si at det fortsatt ble holdt gudstjenester etter den gamle skikken.

Ved innføringen av reformasjonen i Norge skjedde det ikke bare en endring av presteembete, men det førte også til at presteidealet endret seg. Disse endringene skjedde både hos prestene selv og i samfunnet ellers.

De nye lutherske prestene vekta forkynnelsen av evangeliet og forvaltningen av begge nattverdselementene. De lutherske prestene hadde også et annet syn på sitt embete enn hva de katolske prestene hadde hatt. Prestenes eget syn påvirket også selv hvordan de så på seg som prester og hvordan de skulle forvalte presteembete. Etter hvert ble det et ideal at prestene skulle oppdra sine egne barn til og bli fremtidige prester.

Samfunnet så på presten som bokens mann og at prestene var lærde menn. Det ble også forventet at de nye lutherske prestene skulle gifte seg, og stifte familie. Det ble også et ideal i samfunnet at prestene skulle gå foran med et godt eksempel om hvordan man skulle oppføre seg i det daglige livet.

Litteraturliste

Aarflot, A (1969) Kirke og stat i Norge. Fra reformasjonen til våre dager.
Nomi Forlag: Oslo

*

Amundsen, A. B (2017) «Reformasjonen og ritualene», s.139, 142, 146, 148, 149, 150
i Reformasjonen i nytt lys. red. Rasmussen, T og Tjørholm, O.
Cappelen Damm Akademisk: Oslo

*

Bang, A.Chr (1865) Den norske kirkes historie i reformations-aarhundredet (1536-1600).
Hjalmar Biglers Forlag: Christiania

*

Bibelen. Bibelselskapets oversettelse 2011. Det nye testamentet
Bibelselskapet: Oslo

*

Brev til Eske Bille fra kong Christian III datert – 17 juni 1537.
Tilgjengelig fra; http://www.fagsider.org/kirkehistorie/lover/1537_brevEB17juni.htm

*

Daae, L (1879) Gestlig Kaldelse i den norske kirke etfer reformationen.
Th. Steens Forlasexpedition: Christiania.

*

Ellingsen, T (2017) Kirkeordinansen av 1537.
Cappelen Damm Akademisk: Oslo

*

Ellingsen, T (1997) Reformasjonen i Norge – Da kirken valgte kurs.
Høyskoleforlaget: Kristiansand

*

Ellingsen, T (1990) Kirkeordinansen av 1537; Reformasjonens kirkelov.
Verbum:

*

Elstad, H (2017) «Her maate Reformationen med Tvang indføres», s. 234 og 238 i
Reformasjonen i nytt lys. red. Rasmussen, T og Tjørholm, O.
Cappelen Damm Akademisk: Oslo

*

Gervin, K (1999) Det store bruddet. Reformasjonen i Norge.
Andresen & Brutenschøn: Oslo

Gilje, N og Rasmussen, T (2002) Norsk Idehistorie Bind II.
Tankeliv i den lutherske stat:1537-1814.

Aschehoug:

*

Imsen, S (1982) Superintendenten – en studie i kirkepolitikk, kirkeadministrasjon og statsutvikling mellom reformasjonen og eneveldet.
Universitetsforlaget: Oslo-Bergen-Tromsø.

*

Imsen, S (2016) Da reformasjonen kom til Norge.
Cappelen Damm Akademiske: Oslo

*

Imsen, S (2017) «Den lutherske staten tar grep»: Gjennomføringen av den nye kirkeordningen i Norge 1539-1560, s. 16-38, i Reformasjonen: 500 år: Rapport fra konferanse i Tønsberg 2. – 3 november 2017.

*

Kolsrud, O (1962) Presteutdanning i Noreg.
Universitetsforlaget: Oslo/ Bergen

*

Kolsrud, O (2007) Noregs Kyrkjesoga – II 1500 – ca. 1740.
Utgitt av: Svein Helge Birkeflet.
Biblioteket ved Det teologisk fakultet, Bibliotek for humaniora og samfunnsvitenskap:Oslo

*

Lange, C.C.A (1861) Norske Rigs-Registranter. Tildels i Uddrag. B. I: 1523-1571.
Brøgger & Christie's Bogtrykkerie: Christiania

*

Lausten, M. S (2019) Kirkeordinansen 1537/39.
Akademisk Forlag: København.

*

Lausten, M.S (1987) Biskop Peder Palladius og kirken (1537-1560). Studier i den danske reformationskirke.
Akademisk Forlag: København.

*

Montgomery, I (1990) «Den liturgiske utviklingen i Norge» I Reformationens konsolidering i de nordiska länderna 1540-1610. Red. Ingmar Brohed, 279-305.
Universitetsforlaget: Oslo

Nicolaysen, N (1866) Absalon Pederssøns Dagbok: over begivenheder især Bergen 1552-1572.

Det Steenske Bogtrykkeri: Christiania

*

Nome, J, Wisløff, C. Fr, Wisløff, A (1965) Fedrearv og kristenkall. Festskrift i anledning professor dr. theol Andr. Seierstad 75 års jubileum den. 24 november 1965.

Edgar Høgfeldt A.S: Kristiansand S.

*

Oftestad, E. O og Aavitsland, K. B (2012) «Å minnes de døde», s. 57-63 i PACEM 15:2

*

Oftestad, B. T, Rasmussen. T og Schumacher. J (1991) Norsk Kirkehistorie.

Universitetsforlaget: Oslo

*

Petersen, S og Lundg, O.G (1863) Norske Rigs-Registrarer. Til dels i Uddrag.

Andet Bind: 1572-1568.

Brøgger & Christie's Bogtrykkerie: Christiania

*

Rasmussen, T (2017) «Reformasjonen i Norden», s. 114, 113, 130,131, 134 i Reformasjonen i nytt lys. red. Rasmussen, T og Tjørholm, O.

Cappelen Damm Akademisk: Oslo

*

Rasmussen, T (2004) Luthers reformasjon. Hovedtekster 1517-1520.

Pax Forlag A/S: Oslo

*

Rasmussen, T (1990) «Utkastet til en egen norsk kirkeordinans fra 1604», s. 58-69 i

Reformationens konsolidering i de nordiska länderna 1540-1610, red. Brohed, I.

Universitetsforlaget: Oslo

*

Rasmussen, T (2013) "The Early Modern Pastor between Ideal and Reality", in Lutherjhrbuch 80, p. 197-219.

Vandenhoeck & Ruprecht GmbH & Co. KG:Göttingen

*

Rian, Ø (2018) «Den paradoksale reformasjonen» i Teologisk Tidsskrift 03/2018 (Volum 7)

Sandvik, G (1965) Prestegård og prestelønn: studiar kring problemet eigedomsrett til dei norske prestegarden.

Universitetsforlaget:Oslo

*

Skrede, S. M (1923) Presteskapets utvikling til en geistlig stand efter Reformasjonen.

Grøndahl & Sønn: Kristiania

*

Tveito, O (2017) «Rituell reformasjon - Fra ordo sepulturae til luthersk gravferdsskikk», s. 25-41 i Teologisk tidsskrift. Årgang 6, nr. 1-2017.

*

Wisløff, C. Fr (1966) Norsk kirkehistorie bind I.

Universitetsforlaget: Oslo